Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 53 | 2019 | Nr.4

Mars et Historia

Mars et Historia is een veelzijdig militair-historisch tijdschrift waarin naast militair-historisch onderzoek ook miltaria aan bod komt. Mars et Historia verschijnt in de maanden maart, juni, september, december. Informatie voor het aanleveren van kopij of over het aanleveren van advertenties vindt u op onze website, www.marsethistoria.nl.

Redactieadres
E redactie@marsethistoria.nl of eindredactie@marsethistoria.nl

Redactie
Drs. Liesbeth Brama, hoofdredacteur
Drs. Ed Coumans, eindredacteur
Drs. Corstiaan Prince
Dr. Louis Ph. Sloos
Dr. Dirk Starink

Webredactie: Erwin Muilwijk

Logo: Lex Tempelman

Vormgeving en druk: MediaCenter, Rotterdam

ISSN 0928-5156

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Bestuur
Drs. R. de Winter, voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester
Mevr. drs. L. Brama
Drs. T. Broos
Ing. R. C. Kuenen
Dr. L. Ph. Sloos

Secretariaat
Nijverdalseweg 97, 7461 TC Rijssen, T 0548 52 23 42,
E info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap
De jaarcontributie voor 2019 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 39,50 (buitenland € 44,50). Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt, krijgen een korting van € 2,50. Voor meer informatie over het lidmaatschap en de vereniging, zie onze website, www.marsethistoria.nl. Studentlidmaatschap € 19,75 per jaar. Bij aanmelding dienen studierichting en nummer collegekaart te worden opgegeven.

Ledenadministratie
Dr. W.L.M. Adriaansen, T 076 541 20 54,
E w.adriaansen@planet.nl

Sociale media
Mars et Historia | Facebook
@MarsHistoria | Twitter

Inhoud

Van de voorzitter 1

Redactioneel 3
Liesbeth Brama

Wie redde de prins van Oranje bij Waterloo? Het ongenoegen van kapitein Constant-Rebecque de Villars en de rol van de kunst 4
Erwin Muilwijk

De Japanse strijdkrachten in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog 14
drs. A.C. Tjepkema

Driewerf Boreel! 33
Jacques A.C. Bartels

Nico de Bode: PTT'er, verzetsstrijder en bevrijder van Amsterdam 36
Elsa Miedema MA

Boekbespreking 43
Een Brabants schijnvliegveld

Literatuursignaleringen 45

Verantwoording omslagfoto's en -illustraties

Voorkant
De prins van Oranje gewond tijdens de slag bij Waterloo, 18 juni 1815. Olieverfschilderij door Jean De Landtsheer, gedateerd 1815.
Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau, Apeldoorn.

Achterkant
Bronzen herdenkingspenning van Cornelis Miedema. Alle leden van het Dutch National-Battalion van het Canadese leger kregen zo'n penning voor hun diensten.
Privécollectie Cornelis Miedema.

prijs los nr. € 12,50

Van de voorzitter

Le Blockhaus d'Éperlecques

Museum Le Blockhaus d'Éperlecques waar Hitlers Vergeltungswaffen centraal staan.
Foto: Rolf de Winter.

Het vorige nummer van *Mars et Historia* is gestart met een reeks artikelen rond de bevrijdingsjaren 1944-1945. De aftrap kwam voor rekening van Henk Koopman die een interessante bijdrage schreef over de inzet van de V1 vanuit Oost-Nederland. Tijdens een korte herfstvakantie in Noord-Frankrijk bezocht ik een locatie waar tijdens de Tweede Wereldoorlog een onheilspellend hoofdstuk werd geschreven in de geschiedenis van Hitlers *Vergeltungswaffen*. Tussen Calais en Saint-Omer, op amper 230 kilometer van de Nederlandse grens, ligt verstopt in de bossen van Éperlecques (Sperleke) een kolossale nazirelikwie, die op adembenemende wijze getuigenis aflegt van de Nationaal-Socialistische vernietigingsdrang. Onder de codenaam *Kraftwerk Nordwest* bouwde *Organisation Todt* vanaf maart 1943 ter plekke aan een montage- en lanceerbasis voor ballistische Aggregat 4 (A-4) raketten, die meer naamsbekendheid verwierven als V2's, voluit *Vergeltungswaffe 2*. De locatie, die na de oorlog weer in privé-eigendom overging, lag er decennialang verlaten bij, maar ging in 1973 onder de naam *Le Blockhaus d'Éperlecques* open voor publiek. In 1986 verleende de Franse staat de locatie de status van *monument historique*. Het bunkercomplex met toebehoren – gesitueerd in een door enorme bomkraters getekend heuvellandschap – is een must see voor iedere militair-historisch geïnteresseerde. Rond het complex is een scala aan WO-II-voertuigen, -geschut en -wapentuig te bewonderen, waaronder een eenpersoons-minionderzeeboot van het type *Biber* en een complete V1-lanceerbaan, inclusief een puntgaaf exemplaar van de beruchte vliegende bom. Ronduit huiveringwekkend vond ik de twee originele (en toegankelijke) goederenwagons waarmee de tienduizenden dwangarbeiders, krijgsgevangenen en politieke gevangenen werden aangevoerd om onder Duits toezicht hun loodzware slavenarbeid te verrichten. De meeste objecten zijn in vier talen voorzien van (niet geheel foutloze) verklarende teksten en op een aantal punten is er een goede audiovisuele explicatie, met een druk op de juiste knop ook in het Nederlands.

Sciencefictionfilm

Het absolute "hoogtepunt" van het bezoek vormt zonder meer het enorme bouwwerk van gewapend beton dat in 1943 uit de grond werd gestampt. Op nog geen 180 kilometer van Londen, maar op veilige afstand van geallieerd scheepsgeschut verrees een meer dan 30 meter hoge bunker ter grootte van een voetbalveld. Sommige muren hadden een dikte van zeven meter en de laagste werkruimtes bevonden zich zes meter onder de grond. Het complex moest onder meer een fabriek voor vloeibare zuurstof herbergen, dat zou worden benut als brandstof voor de V2-motoren. Aan de noordzijde kwam een versterkt overdekt treinstation met aansluiting op het spoorwegennet. Daarover zou-

Interieur van Kraftwerk Nordwest. Na assemblage worden V2's gereedgemaakt voor lancering.
Foto: Rolf de Winter.

den raketonderdelen, explosieve ladingen en andere componenten worden aangevoerd. Nadat een raket binnen het complex was geassembleerd, werd hij in verticale positie gebracht, van brandstof voorzien en door achttien meter hoge deuren over een rails naar de lanceerpositie gereden. Aan de zuidzijde waren op beide hoeken van het complex afvuurposities geprojecteerd, die konden worden overzien vanuit een centrale commandotoren. Het bunkercomplex had genoeg ruimte om in geïsoleerde tanks 150 ton vloeibare zuurstof en 108 raketten te herbergen. De Duitsers hadden het voornemen om vanaf deze locatie per dag 36 V2's op doelen in Zuid-Engeland af te vuren.

Bij het betreden van het interieur van het ongehavende gedeelte van het complex waande ik mij even verdwaald op de set van een bizarre sciencefictionfilm. De megalomane afmetingen, de sinistere verlichting, de verticaal "gereedstaande" ballistische raket en de op een beeldscherm vertoonde animatiefilm van de onafgebroken V2-lanceringen maakten diepe indruk.
Ondanks de onafgebroken inzet van meer dan 35.000 buitenlandse dwangarbeiders die zeven dagen per week in ploegendiensten van twaalf uur dag en nacht werden afgebeuld, is het nimmer tot lancering van V2's gekomen. De ongebreidelde bedrijvigheid nabij Éperlecques ontging de geallieerden niet. Hoewel zij gisten naar de functie van het complex was de omvang dermate verontrustend dat zij enkele maanden voordat de site gereed zou komen, begonnen met zware bombardementen. Vanaf 27 augustus 1943 voerden de Amerikanen en Britten een jaar lang tientallen luchtaanvallen uit op het bunkercomplex. Bij het eerste bombardement, uitgevoerd door 187 B-17 *Flying Fortresses* van de Amerikaanse *8th Air Force*, werd het treinstation aan de noordzijde grotendeels verwoest. Het hielp dat het juist gestorte gewapende beton nog niet was uitgehard. Na deze aanval besloten de Duitsers de site niet langer als lanceerbasis te bestemmen. Het werk aan de geplande fabriek voor vloeibare zuurstof ging echter onverdroten voort, evenals de geallieerde bombardementen.
Tien kilometer zuidelijker startte *Organisation Todt* in oktober 1943 bij Helfaut de bouw van een nieuwe ondergrondse V2-lanceerbasis, afgedekt door een 55.000 ton wegende betonnen koepel met een diameter van 71 meter. Tegenwoordig is hier het museum *La Coupole* gehuisvest, dat evenzeer de moeite van een bezoek waard is. Ook deze locatie namen de geallieerde luchtmachten meermaals onderhanden en ook hier kwam het nimmer tot V2-lanceringen. Zowel *Le Blockhaus* als *La Coupole* doorstonden alle geallieerde bombardementen, maar de luchtaanvallen vernietigden wel de omliggende infrastructuur, de spoorwegen en het wegenstelsel. Nadat in juli 1944 de bouwwerkzaamheden op beide locaties waren gestaakt, vertrokken de Duitsers kort voor komst van de oprukkende geallieerde legers, die de regio begin september bevrijdden. Nu, 75 jaar na dato, zijn beide monstrueuze bouwwerken stille getuigen van de waanzin van Hitlers terreurwapens; wapens die – alle offers ten spijt – het verloop van de oorlog nauwelijks hebben beïnvloed.

Drs. Rolf de Winter,
Voorzitter

Redactioneel

Ik schrijf u dit Redactioneel op een herfstige middag met veel regen en vallende bladeren. Met deze laatste Mars sluiten we binnenkort 2019 af. Zo aan het einde van het jaar wil ik toch graag even met u terugblikken op de afgelopen periode. Als bestuur en redactie proberen wij u een zo gevarieerd en boeiend mogelijk verenigingsleven te bieden. Dit doen wij onder andere door het organiseren van themadagen in het voor- en najaar, het uitbrengen van het kwartaalblad en het onderhouden van de altijd actuele website. Daarbij is de algemene ledenvergadering binnen onze vereniging een vast ijkpunt van samenkomst. Afgelopen jaar zijn we erin geslaagd een afwisselend palet van militair-historische onderwerpen te presenteren. Zo maakten we in mei een uitstapje naar Gilze-Rijen waar we op zoek gingen naar sporen in het landschap van de Tiendaagse Veldtocht. En in september waren we te gast in het Rotterdamse waar een deskundig militair-historicus ons de sporen van de gevechten tijdens de meidagen van 1940 liet zien. Wat mij op deze dagen altijd weer frappeert is hoe tastbaar de geschiedenis nog altijd om ons heen aanwezig is. Je moet er alleen wel oog voor hebben.

Dit brengt mij bij de inhoud van de huidige Mars. Met een scherp oog voor detail heeft onze webmaster Erwin Muilwijk een artikel geschreven over een bekend onderwerp uit onze vaderlandse geschiedenis, namelijk het gewond raken van de prins van Oranje tijdens de Slag bij Waterloo in 1815. Dit is een dankbaar onderwerp voor veel schilders geweest. Aan de hand van bronnenmateriaal ontleedt Erwin de "heroïsche" voorstelling van zaken en reconstrueert de werkelijkheid. Een boeiend artikel dat dankzij de mooie illustraties een lust voor het oog is.

Verder schetst Anne Tjepkema in een degelijk exposé de ontwikkeling van de Japanse strijdkrachten in aanloop naar de Tweede Wereldoorlog. Aan bod komen zowel het keizerlijke leger, de marine en de beide luchtmachten van het leger en de marine. Zoals bekend zou Japan zich in 1942 uiteindelijk tot een geduchte tegenstander van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) ontwikkelen. Het artikel laat zien hoe consistent Japan aan zijn strijdmacht bouwde waarbij de Europese landen vaak als voorbeeld werden gezien.

In een mooi muzikaal stuk doet Jacques Bartels ons verslag van zijn onderzoek in de rijke collectie van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap. Hij wist hier zowaar een parel uit de collectie op te diepen. Het is een nog niet bekend Boreelhuzarenlied, geschreven en gecomponeerd in de tijd van de Tiendaagse Veldtocht. Het is een alleraardigst artikel dat ik u van harte kan aanbevelen.

8 mei 1945. Een soldaat van de Stoottroepen in gesprek met bevrijde Amsterdamse burgers.
Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH).

In ons vorige nummer zijn we met het thema 75 jaar Bevrijding begonnen. In dit nummer aandacht voor het tweede artikel in deze reeks, een bijdrage van Elsa Miedema. Elsa schreef een mooi artikel met een persoonlijke insteek over de bevrijding van Amsterdam. Het is het verhaal van een bijzondere man, Nico de Bode, die als verzetsstrijder in het Canadese leger belandde en zo de bevrijding van onze hoofdstad van dichtbij meemaakte. Leest u zijn belevenissen.

En tot slot heeft uw hoofdredacteur een boekrecensie geschreven over het boek van Bart Beex, *Schijnvliegveld De Kiek Alphen-Riel in verhaal en beeld.* Het is een lokale geschiedenis van een bijzonder fenomeen: de aanleg van Duitse schijnvliegvelden in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Ik wens u veel leesplezier!

Drs. Liesbeth Brama
Hoofdredacteur

Wie redde de prins van Oranje te Waterloo?

Het ongenoegen van kapitein Constant-Rebecque de Villars en de rol van de kunst

Erwin Muilwijk

Na een vrijwel ononderbroken militaire carrière van veertien jaar bij de cavalerie werd halverwege 1814 Jules Thierry Nicolas de Constant-Rebecque de Villars[1] aangesteld als een van de kamerheren van de soevereine vorst Willem I der Nederlanden. Toen Napoleon in maart 1815 van Elba ontsnapte en Europa in een nieuwe oorlog verzeild dreigde te raken, werd Jules op 27 maart 1815 als volontair ingedeeld bij het te mobiliseren Nederlandse veldleger. In die rol zou hij als kapitein bij de cavalerie meemaken dat hij geheel onverwachts meehielp met het redden van de gewonde prins van Oranje tijdens de slag bij Waterloo. Juist over dit laatste groeide in de twee jaar na de veldslag Jules' ongenoegen en schreef hij vervolgens een eigenhandig verslag in de Brusselse krant *L'Oracle*, waarin hij opende met de volgende ferme woorden:

> *'Mijn naam, in Couranten en onnauwkeurige berigten vermeld, mijn doen of laten op merkelijk verschillende wijzen voorgesteld zijnde, in scherzen van geachte kunstenaren, ijverig bezig om gedenkstukken te leveren van den slag bij Waterloo, en daar onder van oordeel zijnde dat door alle die tegenstrijdigheden, zoo al niet min of meer mijn Eer gecompromitteerd, althans mijn gedrag op eene zeer dubbelzinnige wijze beschouwd zijne kunnen worden; zoo acht ik mij (over alle andere bedenkingen met weerzin heenstappende) verplicht, niet langer te zwijgen, maar door een getrouw verhaal de waarheid te moeten doen gelden, omtrent het onder mijne oogen voorgevallene, op het einde van den 18den Juni 1815, die mij het onstelbaar geluk heeft geschonken, den Held, Redder des Vaderlands, Zijne Kon. Hoogheid den Prins van Oranje, te mogen bijstaan, wanneer ik mij in zijne nabijheid bevond, op het oogenblik toen Hij werd gewond.'*[2]

Welke redenen had de voormalig als volontair aangestelde kapitein bij de staf van generaal Ghigny in 1815 in dienst bij de 1e Lichte Cavaleriebrigade, om een weerwoord te schrijven en vervolgens ook nog in detail te publiceren over de redding van de prins op het slagveld van Waterloo? Kreeg zijn aandeel hierin niet de verdiende aandacht volgens hemzelf, en stond daarmee dan zijn aanzien als man van adel, officier en destijds kamerheer van de koning onder druk? Ging iemand

[1] Jules Thierry Nicolas de Constant-Rebecque de Villars (13 september 1787 Lausanne - 5 december 1837 Den Haag) volgde een opleiding aan de militaire academie in Berlijn van 1800 tot 1803, waarna hij als vaandrig werd aangesteld in een regiment dragonders onder leiding van kolonel Klösterlein in Brunswijkse dienst. In 1805 ging hij over in Pruisische dienst als kornet in een regiment huzaren en nam vervolgens deel aan de campagnes van 1805 en 1806. Hij verkreeg in 1809 zijn ontslag uit Pruisische dienst en kwam pas in 1811 wederom in dienst bij een regiment dragonders van het koninkrijk Württemberg. Hij nam als luitenant-kolonel ervan deel aan Franse zijde in de Russische campagne van 1812. Eind 1813 koos hij in Duitsland de zijde van de prins van Oranje, de latere koning Willem I, om niet meer tegen zijn voormalige Pruisische kameraden te vechten, en werd medio 1814 diens kamerheer. Nationaal Archief, Den Haag. Collectie 2.21.005.41; inventaris 50. Stukken van Jules Thierry Nicolas Baron de Constant Rebecque de Villars, betreffende zijn militaire charges en militaire loopbaan, over de periode 11 okt. 1803 t/m 18 nov. 1830. Brief van de staatsraad Piepers van het departement van Oorlog, gedateerd 27 maart 1815. Hierin wordt Jules aangesteld als kapitein bij de generale staf. Hij moest zich onmiddellijk naar het hoofdkwartier van het Nederlandse veldleger begeven voor nadere orders.

[2] *L'Oracle*, editie 2 augustus 1817. Jules' verslag verscheen ook in de editie van 4 augustus 1817 van de *Staatscourant*. Het oorspronkelijke stuk zelf is gedateerd: Maastricht, 28 juli 1817.

Portret van Jules Thierry Nicolas de Constant-Rebecque de Villars. Olieverfschilderij door A.J. Dubois-Drahonet, gedateerd 1825.
Instituut Collectie Nederland.

anders aan de haal met alle eer, en welke rol speelde daarin ene lord March?[3] Waarom kwam Jules hier nu precies op terug in 1817, en hield dat verband met een aantal kunstwerken dat inmiddels alom bekendheid had gekregen? En bovendien, was Jules' verslag over wat er werkelijk was gebeurd correct en kan het gestaafd worden met behulp van andere ooggetuigenverslagen? Om deze vragen duidelijk te kunnen beantwoorden, dient eerst geschetst te worden wat er op het slagveld gebeurde en vervolgens welke kunstwerken naar aanleiding hiervan destijds gemaakt zijn.

Het slagveld van Waterloo

Om zes uur in de avond raasde de veldslag nog steeds voort en het was op dit tijdstip dat de linies van het geallieerde leger in het centrum zwaar onder druk kwamen te staan door de geleden verliezen. De voorgaande Franse cavaleriecharges hadden hun verstorende werk gedaan samen met het onaflatende artillerievuur. En met de kort ervoor veroverde hoeve La Haye Sainte konden de Franse infanteristen nu tot dichtbij naderen en met hun wel gemikte tirailleurvuur de geallieerde gelederen teisteren. De Franse generaals zagen hun kansen om definitief door te breken, en verordonneerden wederom een aanval. De restanten van de divisies Foy en Bachelu werden bijeengebracht en versterkt door de brigade van generaal Pégot, bestaande uit twee regimenten, die helemaal vanaf de rechterflank kwam en zich voorwaarts richtte ter hoogte van de kort daarvoor veroverde hoeve. Eén regiment viel in colonne de infanteriebrigade van Halkett aan, terwijl de andere links ervan op de Nassauers onder generaal Von Kruse afkwam. Deze deed het in zijn rapport van de veldslag voorkomen dat het de prins was die vervolgens de tegenaanval inzette, maar het is meer aannemelijk dat Von Kruse als goed militair leider dit zelf beval en dat de prins op dat moment aanwezig was en zich ter inspiratie voor de troepen opstelde. Het 1e Nassause bataljon ageerde voorwaarts, gevolgd door het 2e bataljon. Samen wisten ze Pégot's troepen terug te dringen. In het tumult van de aanval werd de prins geraakt door een musketkogel in de linkerschouder en zijn paard Wexy in de borst.[4]

Held van Waterloo

Binnen enkele weken na de slag bij Waterloo begonnen de glorieuze naties die hadden bijgedragen aan de definitieve val van Napoleon, elk voor zich met het exploiteren van de door hun eigen troepen verrichtte heldendaden. Deze beeldvorming moest helpen de natievorming te versterken en verschilde daarom dus ook van land tot land.[5] Voor koning Willem I en diens nieuw Verenigd Koninkrijk der Nederlanden was het bloed dat zijn zoon op het slagveld had verloren een geweldig opportuun geschenk om de inwoners van de noordelijke en zuidelijke provincies te verenigen in één gezamenlijk historisch moment van trots. Nederlanders, Belgen en Nassauers hadden samen gestreden in één veldleger voor de vrijheid van de nieuwe natie. De prins was daarbij voorgegaan en

[3] Charles Gordon-Lennox (3 augustus 1791 - 21 oktober 1860) was tot aan 1819 bekend als lord March en werd later de vijfde hertog van Richmond. In 1815 werd hij benoemd als een van de persoonlijke adjudanten van de prins van Oranje. March behoorde tot de Richmond-familie die op de avond van 15 juni 1815 het beroemde bal organiseerde waar het nieuws arriveerde dat Napoleons legers de grens waren overgetrokken.

[4] E. Muilwijk, *Standing firm at Waterloo* (Bleiswijk 2014) 187-191.

[5] Voor de perceptie van de slag bij Waterloo in de negentiende en twintigste eeuw zie onder andere: A. Forrest, *Waterloo* (Oxford 2015) en L.Ph. Sloos, *Onze slag bij Waterloo: de beleving van de overwinning op Napoleon in Nederland* (Nijmegen 2015).

Portret van Charles Gordon-Lennox (lord March). Aquarel door Thomas Heaphy, gedateerd 1813-1814.
National Portrait Gallery, Londen.

groeide uit tot de Held van Waterloo. Zulke propaganda kon het Huis van Oranje-Nassau goed gebruiken ter legitimering van haar terugkeer in een heersende rol voor het nieuwe landsbestuur.[6] Rond de slag bij Waterloo verscheen ook een overweldigende stroom van commerciële publicaties in de meest uiteenlopende vormen van jubelende betuigingen voor de prins, zoals gedichten, populaire liederen, pianostukken, toneelopvoeringen, prenten en ingekleurde etsen. De schilder Cornelis van Cuylenburgh, ten tijde van het Koninkrijk Holland nog verantwoordelijk voor de ontwerpen van de infanterievaandels, vervaardigde bijvoorbeeld al in 1815 een allegorisch schilderij waarbij de prins werd afgebeeld staand op een strijdwagen en glorieus het oude Rome binnentrekkend, zoals in de antieke oudheid generaals en keizers hun glorie tentoonspreidden aan de bevolking van de eeuwige stad. Verder vervaardigde de bekende tekenaar Jan Anthonie Langendijk Dzn. een eigen ingekleurde ets met daarop afgebeeld het moment van het gewond raken van de prins van Oranje, terwijl in vertwijfeling Nassause grenadiers halt houden en ondertussen een Nederlands regiment dragonders naar voren stormt. In al het chaotische gedrang zien we nog wel enkele officieren die de prins te hulp schieten, maar het doet er voor de commercieel ingestelde tekenaar blijkbaar al niet meer toe of kapitein Jules een van hen is.[7]

Kunstwerken

Naast deze veelal commerciële uitgaven waren er ook een aantal bekende Hollandse en Belgische kunstschilders die in de jaren tussen 1815 en 1817 binnen het genre van de historiekunst een aantal werken vervaardigden met als thema de Slag bij Waterloo, waarin juist de nadruk lag op het gewond raken van de prins van Oranje.[8] Ook hier werd slechts ten dele recht gedaan aan de rol die Jules had bij de redding van de prins. Als eerste was daar waarschijnlijk de Belgische kunstenaar Jan De Landtsheer, die een werk produceerde met een gewonde prins te paard die een zakdoek drukt op zijn wond aan de linkerschouder, terwijl een afgestegen officier op hem toesnelt en het geheel omringd is door drie cavaleristen van het 5e Regiment Lichte Dragonders.[9] Een tweede schilderij was van de Nederlandse schilder Louis Moritz en stamt zeer waarschijnlijk uit 1816 of kort erna, en is gebaseerd op de kennis die hij had verkregen van bepaalde specifieke gevechtsscenes uit de samenwerking met Maaskamp voor de

[6] M. Lok, *Windvanen: napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse restauratie (1813-1820)* (Amsterdam 2009).

[7] Bekijk de online kunstcollectie van het Rijksmuseum te Amsterdam. Voor de genoemde kunstwerken van Cuylenburgh zoek op objectnummer RM SK-A-2016, en voor Langendijk op objectnummer RP-P-1882-A-6081.

[8] M. Putter, *Monorama: tentoonstellingskunstenaars in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830)* (Amsterdam 2013); M. Putter, 'A very naive and completely new manner: Pieneman, history painting and the exhibitions of the Battle of Waterloo', *The Rijksmuseum Bulletin*, 3 (2015) 196-227.

[9] Jan De Landtsheer (1750 Baarsrode - 1828 Brussel) was een schilder van religieuze stukken en vervaardiger van muurtapijten. Van 1815 tot 1828 was hij leraar aan de kunstacademie van Brussel. Het is zeer waarschijnlijk dat De Landtsheer het schilderij op eigen initiatief maakte en niet in aanmerking kwam destijds voor een aankoop ervan door koning Willem I, die alhoewel niet bekend staand als kunstliefhebber, wel de historiekunst een warm hart toedroeg ter meerdere ere en glorie van het Huis van Oranje-Nassau voor de legitimering van zijn koningschap. Het schilderij is thans in het bezit van de Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau en hangt momenteel in het Paleis Het Loo te Apeldoorn. Interessant op dit schilderij zijn de manschappen van het 5e Regiment Lichte Dragonders, omdat de uniformen waarin zij worden afgebeeld het meest overeenkomen met de werkelijkheid (zie opmerking van Rob Wolters op het forum van Mars et Historia, www.marsethistoria.nl. Zie onder 'Varia', de subrubriek 'Uniformen, militaria, emblemen en onderscheidingen' het onderwerp 'Dragonders 1815').

De prins van Oranje gewond in de slag bij Waterloo. Olieverfschilderij door Louis Moritz, gedateerd na 1816. Stadsmuseum Tilburg.

productie van diens grote Waterloo-panorama. Moritz schilderde zelf als eigen werk een eenvoudige groep van vier officieren te paard rondom de gewonde prins, waarbij opvalt dat hij twee van de officieren in een rode pels afbeeldde. Dit kan twee redenen hebben, namelijk louter een compositiekwestie om het kleurenbeeld in evenwicht te houden, of om te benadrukken dat de toegesnelde officieren Brits waren. De Nederlandse adjudanten waren zeker allen in blauwe uitmonstering geüniformeerd, en wat betreft de Britse officieren in de persoonlijke staf van de prins zal dit qua herkomst van hun stamregiment ook vrijwel altijd blauw zijn geweest *à la hussard*. Via de kunsthistoricus Putter weten we dat de scène van Moritz als figurenschilder in Maaskamps panorama als natuurgetrouw werd gewaardeerd toen de prins van Oranje dit kwam bezoeken. Moritz' eigen schilderij op basis van zijn werk voor Maaskamp moet dus wel enige getrouwheid hebben met de historische werkelijkheid, alhoewel we dus niet weten of Jules zelf bekend was met zijn schilderij.[10]

Voordat we verdergaan met een derde schilder, is het eerst nu belangrijk om het Waterloo-panorama van Evert Maaskamp te noemen.[11] Deze Amsterdamse ondernemer rook een kans om een populaire presentatie van de slag bij Waterloo te presenteren aan de bevolking. Daarbij werd uiteraard door Maaskamp de nadruk gelegd op de bijdrage van de Nederlandse troepen. In het panorama zelf werd ook de verwonding van de prins afgebeeld, alhoewel we op basis van de begeleidende tekst en illustratie niet kunnen afleiden welke officieren erbij betrokken waren. Onbekend is of Jules in deze periode zelf het panorama heeft bezocht, maar er kan weinig twijfel zijn dat hij van het bestaan heeft geweten.[12]

Odevaere

Dan is er nog een derde schilderij, ditmaal van de Zuid-Nederlandse (hof)schilder Joseph Denis Odevaere, dat zeker bekend is geweest bij kapitein Jules.[13] Odevaere begon aan dit schilderij in 1815 met het maken van enkele schetsen en koos net als alle andere kunstenaars om de overwinning van Waterloo niet uit te beelden met een militaire weergave van de veldslag, maar ook hier de verwonding van de prins centraal te stellen en zo de herrijzenis van het Huis van Oranje-Nassau als legitiem (koninklijk) vorstenhuis van de Nederlanden te ondersteunen. Koning Willem I fungeerde als mecenas en kocht na voltooiing het historiestuk aan. Alhoewel Odevaere dus begon in 1815 met enkele schetsen werd zijn werk tijdelijk onderbroken, toen hij de opdracht van de koning ontving om zich eind 1815 te begeven richting Frankrijk en aldaar te Parijs zorg te dragen voor de terugkeer van in beslag genomen kunstwerken door de Fransen uit de noordelijke en zuidelijke Nederlanden, gedurende de periode 1790-1814. Na terugkeer van deze missie heeft volgens de kunsthistoricus Putter

[10] Louis Moritz (29 oktober 1773 Den Haag - 22 november 1850 Amsterdam) was een kunstschilder van onder andere genrestukken, portretten, interieurs en historische voorstellingen. Het schilderij "De Prins van Oranje gewond in de slag bij Waterloo" werd destijds niet aangeschaft door koning Willem I, maar bevindt zich tegenwoordig wel in de met koning Willem II verbonden stad Tilburg en is in het bezit van het Stadsmuseum.

[11] Evert Maaskamp (1769 Vollenhove - 31 januari 1834 Amsterdam) was een zeer bekende uitgever van boeken vanaf ongeveer 1800 tot aan zijn dood, en was verder bekend als handelaar in prenten. Deze prenten reikten van allerlei onderwerpen, zoals het dagelijkse Hollandse leven, tot aan militaire onderwerpen.
E. Maaskamp, *Beschrijving van den roemrijken veldslag van Waterloo, voorgesteld in het panorama op het Leidsche Plein over den Hollandschen schouwburg* (Amsterdam 1816).

[12] Putter, *Monorama*. De laatste keer dat Maaskamp zijn panorama toonde was in 1818 gedurende het Congres van Aken. NA, Den Haag. 2.21.005.41; 50. Jules werd als officier in 1818 door koning Willem I naar dit congres afgevaardigd, en er is dus een grote kans dat hij aldaar Maaskamps panorama (alsnog) heeft gezien.

[13] NA, Den Haag. 2.21.005.41; 50. In Jules' papieren bevindt zich Odevaere's beschrijving van zijn schilderij, voorzien van diverse potloodaantekeningen in de kantlijn.

De prins van Oranje gewond in de veldslag van Waterloo. Olieverfschilderij door Joseph Denis Odevaere, gedateerd 1817.
Paleis van Justitie, Brussel.

De gewonde prins van Oranje. Uitsnede van het olieverfschilderij van Joseph Denis Odevaere.
Paleis van Justitie, Brussel.

de schilder Odevaere contact gehad met Maaskamp, waaruit de eerste informatie verkreeg over wie er precies betrokken waren bij de redding van de prins. De schilder veranderde vervolgens de gehele opzet van zijn schilderij, en zoals we hier in de toegevoegde illustraties kunnen zien staat wederom de prins centraal die een zakdoek tegen zijn wond aan de linkerschouder drukt[14], terwijl de afgestegen Jules achter het prinselijk paard Wexy zich naar voren haast om de flauwvallende prins in zijn armen te nemen. Zoals Odevaere verder toelichtte in zijn begeleidende brochure[15] was de hele scene een samenstelling van diverse opeenvolgende momenten, waarin we zien hoe ook lord March is toegesneld rijdend op een wit paard, de teugels ervan in zijn handen neemt en uitreikt naar de prins om hem te ondersteunen. Lord March is afgebeeld met een rode pels, wat kan betekenen dat Odevaere hem duidelijk kenbaar wilde afbeelden als een Britse officier, maar het kan even zo goed wederom een compositiekeuze zijn geweest voor de juiste kleurverhoudingen. Links van March haast majoor Nicolaas Cornelis Ampt zich naderbij, terwijl zijn schijnbaar dodelijk gewonde paard neerzijgt. Drie andere officieren omringen verder de prins, namelijk generaal-majoor Ghigny onmiddellijk rechts van Jules. Achter hen bevinden zich tevens kapitein Russel, te herkennen aan een sjako met zwarte pluim en luitenant-kolonel De Fourneau de Cruquenbourg met een steek op zijn hoofd.[16]

Jules in Brussel

Twee jaar na de veldslag bevond Jules zich in een spagaat, waarbij aan de ene kant historische genrestukken en populaire publicaties zijn aandeel in het redden van de prins slechts ten dele bevestigden tot vrijwel geheel verwaarloosden, en aan de andere kant zijn eigen eer en geweten dat hij wel degelijk die belangrijke rol opeiste. In 1817 werd hij op dienstreis gestuurd naar Brussel en vervolgens Maastricht. Tijdens zijn verblijf in de zuidelijke hofstad moet hij zeer waarschijnlijk op enig moment in aanraking zijn gekomen met de werken van Tardieu en/of Le Mayeur, waarin overduidelijk werd gesteld dat het primair lord March was geweest die op het vitale moment de prins had gered. Dat deze de prins zijn paard had aangeboden, en terwijl de Fransen wederom oprukten de pluim van zijn steek had genomen om hem onherkenbaar te maken. Vervolgens had March de prins geëscorteerd naar de herberg van de weduwe Bodenghien te Waterloo, alwaar zich het hoofdkwartier van de hertog van Wellington bevond sinds de late middag van 17 juni.[17] Jules moet ontploft zijn tijdens zijn bezoek aan Brussel in 1817. Juist in de stad waar de prins nu woonde in het Paleis der Staten Generaal en Jules' vader Guillaume-Anne gouverneur was, werden dit soort werken verkocht die zijn rol geen eer bedeelden! Odevaere's schilderij ging al kort na vervaardiging op tournee langs diverse steden, zoals Gent, en Maaskamps panorama ging ook van stad naar stad

[14] Het uniform van de prins werd tot op heden alleen beschreven door Frans Gerard de Wilde, gebaseerd op de prent van Senus. Wellicht dat met het schilderij nu voorhanden dit opnieuw mogelijk is. F.G. de Wilde, 'De uniform van de Prins van Oranje in de slag bij Waterloo', in: *Armamentaria, jaarboek Legermuseum* (Delft 1966) 19-21. Voor de ingekleurde ets van Willem van Senus naar het schilderij van Odervaere, bekijk de online kunstcollectie van het Rijksmuseum te Amsterdam, objectnummer RP-P-OB-88.874. Op diverse uniformdetails wijkt Van Senus' ets enorm af van Odevaere!

[15] J. Odevaere, *De Prins van Oranje gewond in de veldslag van Waterloo* (Brugge 1817). In deze beschrijving van het schilderij door de schilder Odevaere zelf worden nog meer details genoemd die afgebeeld worden.

[16] Het is zeer onwaarschijnlijk dat de afgebeelde officieren geposeerd hebben voor Odevaere, alhoewel Maaskamp in een advertentie achterin zijn werkje over diens panorama hier juist wel over spreekt. Kapitein Jules spreekt hier zelf niet over en zijn afgebeelde portret in dit artikel doet ook niet vermoeden dat hij geposeerd heeft voor Odevaere. Een aquarelschets van lord March gemaakt door Thomas Heaphy uit 1813-1814 vertoont ook geen gelijkenis (National Portrait Gallery in Londen, object nr. NPG 1914(12). Ook een vergelijking voor majoor Ampt en luitenant-kolonel De Cruquenbourg via Pienemans schilderij Quatre Bras (gereed in 1818) waarop dezen zijn afgebeeld, doet niet vermoeden dat Odevare hen heeft geportretteerd. Zie: A. Küchler, 'Iconographic study on the painting "Quatre Bras" by Jan Willem Pieneman on display in the Waterloo hall of Palace Soestdijk at Baarn', in: E. Muilwijk, *Quatre Bras, Perponcher's gamble* (Bleiswijk 2013) 96-104.

[17] J. Booth, *The battle of Waterloo, also of Ligny and Quatre-Bras, described by the series of accounts published by authority, with circumstantial details. By a near observer. Also important particulars, communicated by staff, and regimental officers, serving in different parts of the field, with every connected official document; forming an historical record of the campaign in the Netherlands, 1815* (Londen 1817 10e editie) 102. De betreffende passage luidt: 'It was Lord March, Aide-de-Camp to the Duke of Wellington in Spain, and afterwards Aide-de-Camp to his Royal Highness the Hereditary Prince of Orange, who principally contributed to save his life at the Battle of Waterloo. Seeing the hero wounded, he placed him on his own horse, conducted him out of the battle, and, as the French were advancing, took the plume out of the Prince's hat to prevent his being recognized. He conducted him to the house of the widow Bodaughwien at Waterloo.' M. le Mayeur, *Ode sur la bataille de Waterloo, ou de Mont-Saint-Jean, suivie de remarques historiques relatives à cette bataille, à celles qui ont été livrées antérieurement dans les mêmes plaines, et aux monumens érigés jusqu'ici à Waterloo et dans ses environs* (Brussel 1816) 32.

Die Nassauer bei Waterloo. Olieverfschilderij door Adalbert von Rössler, gedateerd 1898.
Garnisonsmuseum Festung Mainz

om het verhaal aan de bevolking te vertellen. Genoeg gelegenheden om zo Jules' rol niet te belichten.

De prins raakt gewond

Het is dan ook noodzakelijk om de historische gebeurtenissen te reconstrueren. Zoals reeds hierboven beschreven was de prins op het moment van gewond raken geheel alleen. Al zijn adjudanten waren op dat moment ergens anders op het slagveld om orders rond te brengen. Wanneer we dan uitgaan van Jules' verslag uit 1817 over de gebeurtenissen, kunnen we vrijwel naadloos de herinneringen van luitenant-kolonel Van Heerdt, chef-staf van Ghigny's cavaleriebrigade, hier presenteren die samen met Jules naar voren reed:

> *'De Prins stelde zich aan het hoofd van een carré Nassauers, dat links van ons stond, en van waar ik ZH te voet en geblesseerd naar ons toe zag komen; ik deed hem opmerken aan den Generaal Ghigny, en zoodra ZH zich achter ons front bevond, spoedden wij ons naar hem toe. ZKH was geheel alleen, wij stegen af, en J. de Constant gaf hem zijn paard, het mijne door een bajonnetsteek en een geweerkogel geblesseerd zijnde. Ik was den Kapn Constant behulpzaam om ZKH op het paard te helpen, lord Marsch en eenige adjudanten van ZH kwamen dadelijk daarna bij ons, en aan hun de zorg om ZH verder te helpen overlatende, begaf ik mij weder naar mijnen brigade kommandant, die de noodige maatregelen nam om zijne retraite te dekken. Ik weet niets meer omtrent de wijze hoe, en door wie, ZKH verder naar het hoofdkwartier is terug gebragt: Ik moet nogthans vooronderstellen dat ZH te paard is gebleven, daar dat paard, met de staf van ZKH mede naar Parijs is genomen.'*[18]

Direct achter de Nassauers bevonden zich de drie regimenten Nederlandse karabiniers. De 2e luitenant Johan Warin van het 3e Karabiniers zag ook hoe de prins gewond raakte. Het moet ook hier zijn geweest dat zich

[18] Centraal Bureau voor de Genealogie, Den Haag. Inventaris 95. Familiearchief Van Heerdt. Brief van Willem Hendrik van Heerdt van Eversberg aan J. Bosscha, gedateerd 17 november 1850; NA, Den Haag. 2.21.005.41; 50. Briefje van lord March aan Jules, gedateerd 12 juli 1815 uit Parijs met mededeling dat diens verloren persoonlijke bezittingen bij hem kunnen worden opgehaald.

op dat moment Lord March bevond in het gezelschap van kapitein William Curzon:

> *'On the great day, when in the execution of his duty, riding with his friend Lord March, he received a ball in his chest, and instantly fell on his face, exclaiming, "Good bye, dear March." His gallant companion rendered him every assistance, but in vain. Lord March then, from a movement of the French Cuirassiers, was calling to the Nassau troops to a form a square, and to resist the threatened-attack: Captain Curzon even then, forgetful of himself and his situation, hearing his friend animating the Nassau levies, with a self-devotion worthy of the proudest days of Greece and Rome, faintly joined as he was expiring - That's right, well done, my dear March.'*[19]

Nog voordat March wegreed moet hij zich in alle haast gericht hebben tot de karabiniers, om ter ondersteuning mee voorwaarts te gaan. Kapitein Heshusius van het 1e Karabiniers Regiment wenkte naar de karabinier Wouter Schalkwijk om mee te gaan, samen met de wachtmeester Balke. Ook een eskadron van het 3e Karabiniers ging voorwaarts om zich in het strijdgewoel te storten en de inmiddels opgerukte Franse kurassiers terug te dringen, zoals blijkt uit de getuigenis van karabinier Anne Pieters Bosma:

> *'In de onmiddelijke nabijheid van Bosma werd Z.K.H. de Prins van Oranje gewond, hij zag hem van het paard zijgen; maar mogt het genot niet smaken behulpzamehand te bieden daar dit door K.H. Officieren geschiedde. Verwoed op den vijand maakte ogenblikkelijk hierop het 3e eskadron eene attaque, en 12 Karabiniers overwonnen eene batterij onder een hevig gevecht, waarbij Bosma een lanssteek aan den hals ontving – 8 dapperen sneuvelden de vier overigen behielden de overwinning, daar de vijand in verwarring vlugte enz. enz. [...] Met vuur in de ogen zeide hij dat de Prins na verbonden te zijn de arm in de doek hangende de troepen weder commandeerde als of er niets gebeurd was.'*[20]

In de chaos van de strijd moet Schalkwijk zich vergist hebben, toen hij later vertelde dat de prins kortstondig in handen was gevallen van vier Franse kurassiers. Dit zal echter de luitenant-kolonel Van Heerdt zijn geweest, die nadat kapitein Jules zich verwijderd had naar de Nassasuers en vervolgens om zijn andere paard te gaan zoeken, nog even aanwezig bleef. Van Heerdt werd toen omsingeld door Franse tirailleurs en een officier van de Garde Chasseurs zou zijn paard gewond hebben met een pistoolschot. Van Heerdt kon hem nog een sabelhouw toedienen, om vervolgens gered te worden door de 2e luitenant Van Eupen van het 4e Regiment Lichte Dragonders van een trompetter, die hem vanachter aanviel. Pas hierna kon Van Heerdt terugkeren naar generaal Ghigny.[21]

Bij het gehucht Mont Saint Jean

De prins kon waarschijnlijk vanwege zijn verslechterende conditie maar zeer kort voortrijden op het paard van Jules, en moest al snel in een deken worden gedragen. Ondanks zijn bloedverlies en wellicht ook het herhaaldelijk wegvallen in een staat van bewusteloosheid moedigde hij de troepen nog aan, zoals de cadet-wachtmeester Storm de Grave van het 8e Regiment Huzaren opmerkte:

> *'Wij verzamelden ons weder bij het Bos van Soignies. Gedurende die verdediging zag ik de Prins van Oranje geblesseerd weg dragen. Z.H. adresseerde ons nog het woord en zeide op eene minzame wijze: Hussards en avant, en [met] het oprukken plaatsten wij ons in Bataille voor het 1ste Regimt Zware Dragonders.'*[22]

Uit de opmerkingen van Storm de Grave kunnen we opmaken dat zijn regiment zich niet zo maar in tweede lijn bevond achter het 4e Regiment Lichte Dragonders, maar juist verder achterwaarts op dat moment. Dan is het ook te verklaren dat de prins inmiddels werd gedragen in een deken door Hannoveraanse soldaten. Er waren geen van deze troepen aanwezig in de voorste linies toen de prins gewond raakte. Wel waren rond dit tijdstip troepen van Bests 4e Hannoveraanse brigade aanwezig achter het centrum, nadat deze eerder op de dag gevochten hadden op de linkerflank van

[19] Booth, *Waterloo*, 191; Utrechts Archief. Familiearchief Ortt; inventaris 157. Ongedateerde brief van Johan Warin uit 1815.

[20] Tresoar, Leeuwarden. Collectie Fries Genootschap. Brief nr. 1192 van dhr. H. Kluykist Hesse die met de oude Bosma sprak, gedateerd Kollum 6 mei 1865 en gericht aan de historicus Wopke Eekhoff, die speciaal aandacht besteedde aan Friezen in de campagne van 1815; W. Eekhoff, *Friesland in 1815. Historische bijzonderheden omtrent de deelneming der Friezen aan de volkswapening en de krijgsbedrijven bij Quatrebras en Waterloo* (Leeuwarden 1865); Koninklijk Huisarchief, Den Haag. Serie A40 XIII nr. 35. Interview met karabinier Wouter Schalkwijk (1e Karabiniers), opgetekend 29 februari 1864 door onder andere de directeur C. Leemans van het Rijksmuseum voor Oudheden te Leiden.

[21] CBG, Den Haag, Inv. 95. Ongedateerd rapport van Willem Hendrik van Heerdt van Eversberg.

[22] Regionaal Archief Zutphen. Collectie familie Van Löben Sels. Betreft de brievencollectie van Ernst van Löben Sels die voor zijn vierdelige werk *Bijdragen tot de krijgsgeschiedenis van Napoleon Bonaparte* uitgebreid gecorrespondeerd heeft met onder andere Nederlandse veteranen uit de 1815-campagne voor zijn vierde deel. Brief van Cornelis Marinus Storm de Grave, gedateerd Tilburg 7 augustus 1841.

Wellingtons leger. Nu daar niks meer gebeurde van significant belang, behalve de strijd rondom de hoeves van Papelotte en La Haye, was deze infanteriebrigade ter versterking achterwaarts centraal geplaatst op de weg van Charleroi naar Brussel. Het is hier dat we wederom het verhaal oppikken van een ooggetuige, ditmaal de generaal-majoor Van Reede, die als Nederlandse commissaris-generaal was toegevoegd aan het hoofdkwartier van Wellington:

> *'Dat den Prins van het Slagveld wierd weggevoerd liggende in eene wolle deken door 8 a 10 zo ik meen Hannoveraansche soldaten gedragen, dat eerst op den chaussée naar Waterloo men een deur uit een huis trok om hem daar op te leggen en dat het even voor dit oogenblik was dat ik het openen zijner oogen bij welke gelegenheid hij mij erkende, benutte, om naar het gevoel zijner wonde te vragen, en ik het bewuste antwoord ontving. Met eenen mantel was den Prins niet bedekt, op den deur gelegt zijnde, zat hij meestens recht over eind met verscheid geïsoleerd[en] aan die wij daar aantroffen en die het slagveld verlaten hadden om weder tot hunne corpsen te keeren, hun die besten uitslag voorspellend en vertrouwende dat het deelnemen aan de Slag van het Corps van den Generaal Hill welke toen eerst voor korte oogenblikken plaats had gehad, den zaken welke geheel ten onzen voordele had hersteld hebbend.'*[23]

Van het slagveld naar Brussel

De prins werd vervolgens richting het dorpje Waterloo gebracht in een kar en begeleid door een aantal van zijn persoonlijke adjudanten, te weten Du Caylar, Wauthier, Cruquenbourg, Van Hooff en Ampt. Daarbij waren verder ook lord March en kapitein John Somerset, beiden behorende tot zijn eigen staf.[24] Tussen het slagveld en het dorp was de Nederlandse compagnie pontonniers onder leiding van kapitein Esau al de gehele dag bezig geweest de ravage van verlaten karren en wagens van de weg te halen, om de aanvoer van munitie en troepen te verzekeren. Zo kwam het dan ook dat de 1e luitenant Sent Foppes Klijnsma het gezelschap voorbij zag trekken:

> *'Reeds was het laat in den nacht, ik kan het uur niet bepalen, toen de Erfprins, die dien dag gewond geworden was, voorbij kwam. Kolonel..., een van hoogstdeszelfs Adjudanten, verwittigde ons dat de Prins er aankwam. Wij waren juist met een wagendam bezig, die buitengewoon groot was en vast in mekaar zat, maar toen wij dit vernamen werkten wij met vernieuwden ijver om zoo schielijk mogelijk voor dezen dapperen held ruimte te maken.'*[25]

Na een kleine behandeling van zijn wond in het hoofdkwartier van Wellington te Waterloo, vervolgde de prins zijn weg richting Brussel. Onderweg passeerde hij het dorpje Elsene, alwaar zich vrijwel diens gehele hoofdkwartier van het 1e Legerkorps bevond. Vanaf daar werd hij mede begeleid tot aan het paleis van Laeken door de commandant van het hoofdkwartier, de luitenant-kolonel L.B.J. le Hardÿ de Beaulieu.[26] En daarmee eindigt hier de beschrijving van de gebeurtenissen.[27]

Conclusies

Uit al het bovenstaande blijkt overduidelijk dat de kamerheer en voor de veldcampagne aangestelde kapitein Jules Thierry Nicolas de Constant-Rebecque de Villars een legitieme zaak had, door een en ander aan te kaarten in 1817. Dat hij dat zowel in een grote Brusselse

[23] Universiteit van Amsterdam, manuscripten collectie De la Fontaine Verwey zaal. Brief nr. Ay 104b, van W.F. van Reede, gedateerd Den Haag 10 juni 1816. De brief betreft een klein commentaar op Scheltema's boek.

[24] J. Scheltema, *De laatste veldtogt van Napoleon Buonaparte* (Amsterdam 1816). Deze nationale geschiedschrijver publiceerde een jaar na de veldslag het eerste alomvattende Nederlandse werk hierover en gaf in de voorrede aan dat alle nauwkeurige details mede te danken zijn aan de samenwerking met de persoonlijke adjudant van de prins, de luitenant-kolonel Paulus Statius Reinier van Hooff. Voor Somerset, zie de Siborne-collectie in de British Library, Add.ms.34.705 p.199. De Britse kapitein Webster was ook aanwezig als persoonlijke adjudant van de prins, toen deze samen wegreed met lord March.

[25] CBG, Den Haag. Familiearchief Loke, doos 206/7. Ook gepubliceerd in twee delen in het tijdschrift *De Beweging* (jaargang 1910) als 'De nagelaten aanteekeningen van Sent Foppes Klijnsma'.

[26] F. de Bas en J. T'Serclaes de Wommersom, *La campagne de 1815 aux Pays-Bas. (Deel 2) Waterloo* (Brussel 1908) 256. De heer Paul Verhaegen uit Brussel deelde mondeling mee aan De Bas, dat zijn voorvader Le Hardÿ de Beaulieu de prins had begeleid. Gezien zijn rang en aanstelling als commandant van het hoofdkwartier is het aannemelijk dat de luitenant-kolonel niet aanwezig was op het slagveld, maar ten tijde ervan met het hoofdkwartier van het 1e Korps in Elsene verbleef (Zie: Muilwijk, *Waterloo*, 22-25.).

[27] Er bestaat ook nog een verhaal over ene Hendrik Ramaekers, bijgenaamd Houts Henke, die als veteraan van de napoleontische oorlogen volgens hemzelf aanwezig was tijdens de slag bij Waterloo en deelnam aan de redding van de prins. Dit verhaal is echter een verzinsel en wordt nergens gestaafd door benodigde bronnen; het geeft overigens wel een goede weerslag over Ramaekers' carrière als militair in deze periode. Zie: Bruekers, A.W.J., 'Houts Henke, de redder van de kroonprins: feit en fictie rond een Nederweerter held uit de Slag bij Waterloo', *De Maasgouw*, 119 (2004) 283-312.

Willem II (1792-1849) Koning der Nederlanden.
Olieverfschilderij van Nicaise De Keyser, gedateerd 1846.
The Royal Collection Trust, Windsor.

krant als ook in de Staatscourant kon doen, zal ongetwijfeld te maken hebben gehad met zijn relaties aan het hof als kamerheer en zijn vader Guillaume-Anne te Brussel. Wat betreft de schone kunsten kozen diverse schilders ervoor om de overwinning te Waterloo af te beelden middels de verheerlijking en legitimering van het Huis van Oranje, waarin de gewonde prins centraal stond. Voor zover die schilderijen nog op tournee gingen via diverse steden, zodat de bevolking er ook kennis van kon nemen, verdwenen ze al snel achter gesloten deuren. Als kamerheer van de koning zal Jules ze ongetwijfeld gekend hebben. Schilders als De Landstheer en Moritz beelden op hun schilderijen nog wel een officier af die de prins te voet te hulp kwam, maar het is nergens zeker dat dit Jules betrof. Dat werd pas bevestigd in Odevaere's schilderij. In de meer populaire kunsten zoals gedichten en historische werken die toeganke-

lijk waren voor de gehele bevolking, werd ondertussen steeds meer de nadruk gelegd op de reddende rol van lord March. Jules maakte dus aan de lijve mee hoe in de nationale historiekunst zijn rol naar de achtergrond werd gedrongen, omdat het belangrijker was de nieuwe nationale staat, identiteit en het koninklijke gezag van de teruggekeerde Oranjes te legitimeren. Zijn rol daarin was van ondergeschikt belang. Zo ook voor de geschiedschrijving over de veldslag in die eerste jaren. Met het beperkte bronnenmateriaal tot aan 1817 en auteurs die dit wederom gebruikten in volgende werken, zoals Booth, Tardieu en Le Mayeur, is het niet verwonderlijk dat Jules' rol al snel vergeten werd. Laat staan dat men er sowieso destijds van op de hoogte was. Beeldvorming en (militaire) geschiedschrijving kunnen al snel de beschreven werkelijkheid overnemen, en het is in dit geval bijzonder dat Jules in 1817 daarop reageert om een en ander te willen corrigeren.[28]
Bekijken we het nu beschikbare bronnenmateriaal zoals hier gepresenteerd, voor een ieder die op enig moment betrokken was na de verwonding van de prins van Oranje, dan blijkt dat Jules inderdaad een prominente rol daarin heeft gehad. Voor zover hij al in zijn relaas van 1817 aangeeft, was hij daarbij inderdaad als eerste aanwezig *samen met* de luitenant-kolonel Van Heerdt. Kapitein Jules Thierry Nicolas de Constant-Rebecque de Villars verdient dus zijn onomstreden en primaire rol in het redden van de prins. Ook al arriveerden andere aides-de-camp van de prins er ook binnen luttele momenten.
En hoe had lord March dan in de weg gezeten voor Jules? Wel, de goede man had nooit zelf maar enigszins zich op de voorgrond gedrongen in de hele kwestie en maakte nergens enige vermelding over zijn rol. Het waren de vroege geschiedschrijvers over Waterloo en de kunstenaars die March naar voren brachten![29]

Dankwoord

Mijn dank gaat uit naar de Belgische historicus Ronald Pawly voor zijn ontdekking waar het schilderij van Odevaere zich thans bevindt, namelijk het Paleis van Justitie te Brussel, en vooral voor het beschikbaar stellen van de diverse foto's in zijn opdracht vervaardigd van het schilderij.

[28] E. van Löben Sels, *Veldtogten van 1814 in Frankrijk, en van 1815 in de Nederlanden,* (Den Haag 1842) 628. Dit is het eerste werk waarin de specifieke rol van Jules wordt genoemd. Van Löben Sels had hierover gecommuniceerd met Thierry Juste Constant-Rebecque de Villars, de broer van Jules. (Zie: RA, Zutphen. Brievencollectie Ernst van Löben Sels. Ongedateerde brief van Thierry, uit 1841).

[29] W. Pitt Lennox, *Memoir of Charles Gordon-Lennox, fifth Duke of Richmond,* (Londen 1862).

De Japanse strijdkrachten in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog

Drs. A.C. Tjepkema, kolonel bd Koninklijke Luchtmacht

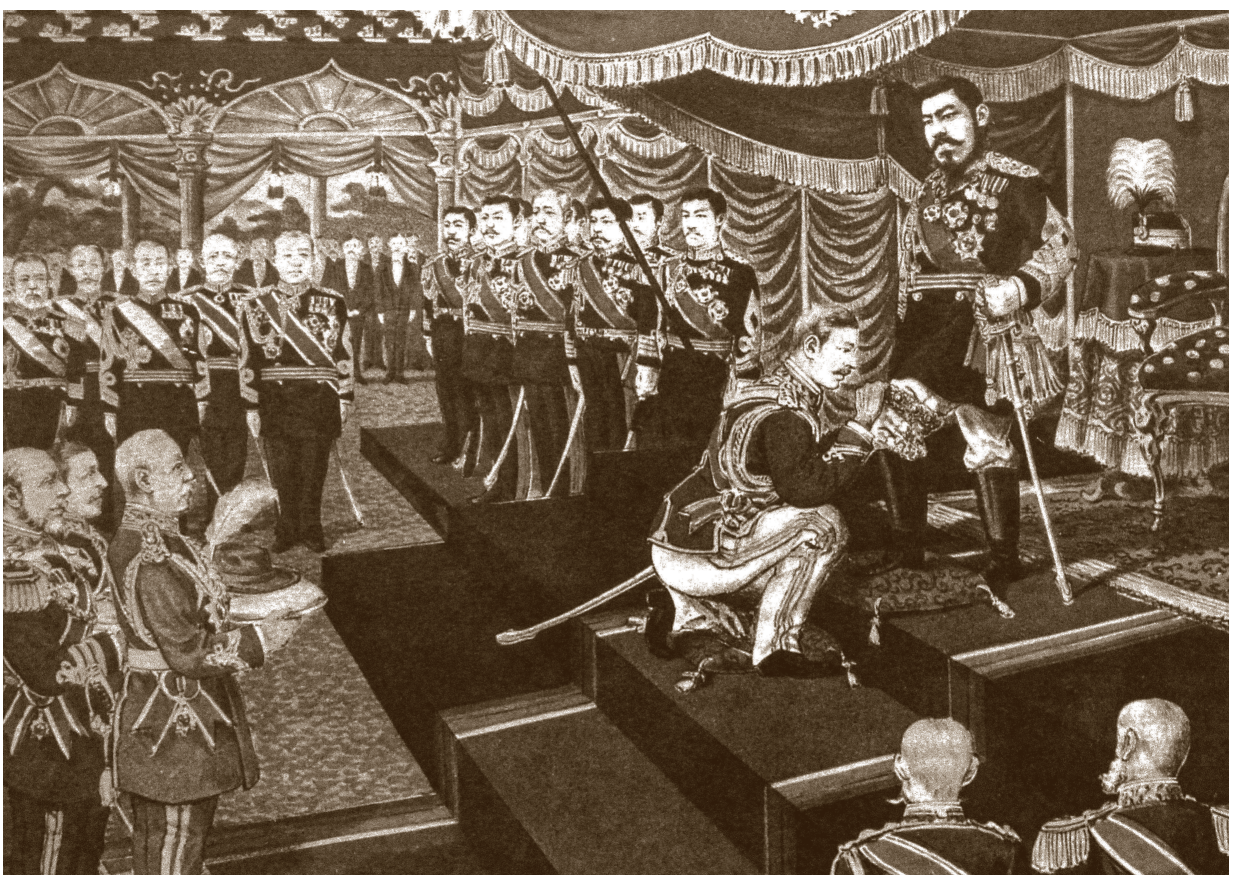

Keizer Mutsuhito ontvangt in 1906 de Orde van de Kousenband ter onderstreping van het Brits-Japanse Zeeverdrag van 1902. Wikimedia Commons.

De Nederlandse belangstelling voor Japan als belligerent in de Tweede Wereldoorlog heeft met de publicatie van twee delen van de *Senshi Sōsho*, de Japanse geschiedschrijving, een belangrijke impuls gekregen. Deze in het Engels vertaalde beschrijving van de invasie van Nederlands-Indië stijgt boven de puur nationale geschiedschrijving uit, vooral door bronnenpublicaties met ooggetuigenverklaringen. De Philippus Corts Stichting[1] die deze vertaling mogelijk heeft gemaakt, richt zich nu op de vertaling van een derde deel over de luchtoperaties en de strijd op Sumatra. Dit derde deel komt naar verwachting in 2020 uit.[2] De intentie van dit artikel is de daaraan voorafgaande ontwikkeling van de Japanse landmacht en marine en met name beider luchtstrijdkrachten te beschrijven en daarmee tevens de interesse voor het derde deel te

[1] De stichting stelt zich ten doel het behoud en de beschikbaarstelling van documentair erfgoed op het gebied van de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in het licht van de Aziatisch-Europese betrekkingen.

[2] Jaarverslag 2018 "The Corts Foundation", www.cortsfoundation.org/nl/.

stimuleren. De context is vanzelfsprekend de aanloop naar de invasie van Nederlands-Indië begin 1942. Dit artikel begint met een beschrijving van de belangrijkste politiek-militaire ontwikkelingen vanaf het einde van de Eerste Wereldoorlog. Vervolgens komt een beschrijving van het keizerlijke leger en de legerluchtmacht aan bod. Daarna volgt de keizerlijke marine en de marineluchtmacht. Het artikel sluit af met enkele concluderende slotopmerkingen.

verbazing dat de adelborsten Engelstalige leerboeken voor navigatie en wiskunde gebruikten. De teksten bleken een selectie uit de beste Duitse, Franse en Amerikaanse handboeken.[3]

In feite beschouwden de Japanners het navolgen van westerse technologie en doctrine als een noodzakelijke stap in de richting van het zelfstandig ontwikkelen van wapensystemen en het vormen van een eigen militaire denkwereld die aansloot bij hun nationale cul-

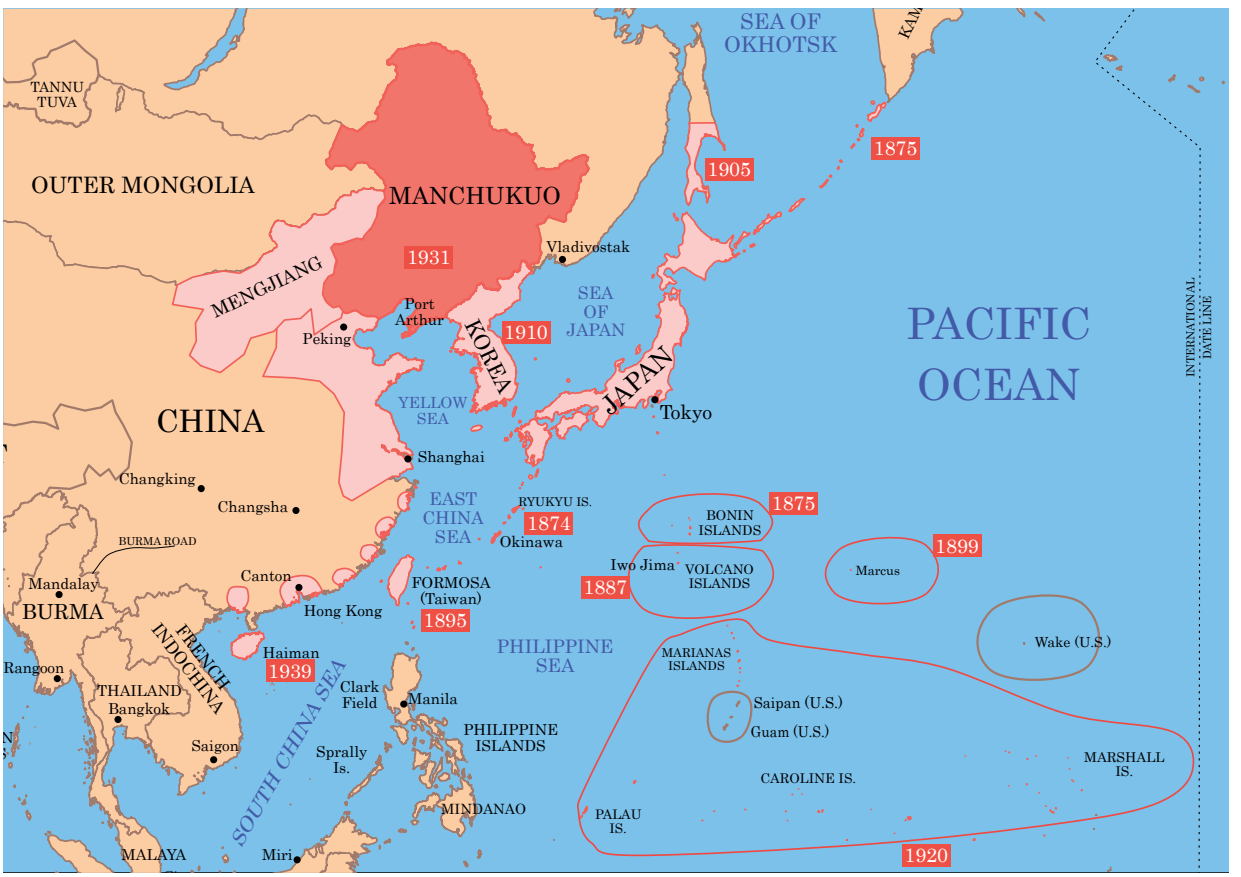

De vorming van een Japans rijk; de afstand Palau-Halmahera bedraagt minder dan 1.000 km.
Wikimedia Commons.

Tijdens het interbellum waren westerse waarnemers geneigd Japan te onderschatten. De afwijkende Japanse cultuur voedde twijfel aan de vraag of de Japanners wel een beschaafd volk waren. Deze cultuur bood veel ruimte voor fanatisme en een stoïcijnse levenshouding. Hun technologie was in dat denken gebaseerd op de welhaast obsessieve navolging van westerse producten, tot en met het leren van westerse talen. Een Amerikaanse marineofficier die in 1927 een Japans trainingsschip bezocht, constateerde tot zijn

tuur. Aanvankelijk kochten de Japanners dus westerse types en bouwden deze na; toenemende inzichten en productievaardigheden leidden al snel tot inheemse ontwerpen. De geestdrift voor de luchtvaart vanaf 1914 stagneerde aanvankelijk door de perifere ligging van het land ten opzichte van de belangrijke oorlogstheaters. Gedekt door het Brits-Japanse Zeeverdrag van 1902 had het land Duitsland in 1914 de oorlog verklaard om zich de Duitse bezittingen in het Verre Oosten toe te eigenen, maar veel oorlogservaring leverde dat niet

[3] W, Jefferson Davis, *Japan, the air menace of the Pacific* (Boston 1928) 48.

op, laat staan in de luchtoorlog. Landmacht en marine kanaliseerden hun ontwikkelingen op luchtvaartgebied in eigen luchtvaartdiensten – weinig anders dan in andere landen – maar vanaf de naoorlogse inhaalslag vaak wel in een meer competitieve sfeer dan elders. Rond 1930 bezat Japan al voldoende militaire vliegtuigen voor een zekere dreiging in de regio. De geheimhouding in Japan was groot, ook tussen leger en vloot. De industriële relaties kenmerkten zich door de focus op krijgsmachtdeelbelangen in ontwerp en productie.
Naast het verwerven van de Duitse bezittingen had Tokio ook ten doel een betere positie ten opzichte van China te bereiken. Begin 1915 stelde het "21 eisen" aan Peking, die als uiterste consequentie de onderwerping van dat land als protectoraat van Japan hadden. Nadat deze eisen aan de Amerikaanse en Britse pers waren gelekt, ontstond er politieke opschudding, waarop Tokio de meest verregaande eisen terugnam en in mei van dat jaar met Peking een verdrag overeenkwam. De Japanse pers bleef daardoor vijandig tegenover de Amerikanen en Britten staan. De verhoudingen werden er niet beter op, toen in 1917 Tokio op verzoek van Londen, Parijs en Rome oorlogsschepen naar de Middellandse Zee zond tegen de Duitse dreiging onderzee. Hiertegenover stond de geheime belofte dat Japan de voorheen Duitse eilandengroepen in de noordelijke Pacific zou mogen behouden. Toen deze overeenkomst publiek werd, stormde het in Washington. De Filipijnen en Guam werden nu wel erg kwetsbaar.

Herman Adriaan van Karnebeek, minister van Buitenlandse Zaken (1918-1927).
Wikimedia Commons.

De Conferenties van Parijs, Washington en Londen

Van de drie doelstellingen waarmee de Japanse delegatie begin 1919 naar Parijs vertrok om haar aandeel als mede-overwinnaar in de Wereldoorlog op te eisen, haalde zij er uiteindelijk slechts één binnen, namelijk het mandaat over de genoemde eilandengroepen. Een tweede doelstelling, erkenning van de gelijkwaardigheid van het Japanse ras binnen de Volkenbond, stuitte vooral op weerstand bij de Britse dominions Australië en Nieuw-Zeeland en haalde het niet. Een derde, het behoud van de Duitse concessies in Shandong (het schiereiland circa 500 km zuidoost van Peking met de stad Qingdao), kon zij wel verwezenlijken, maar toen de Chinese weerstand daartegen onverzettelijk bleek, achtte Tokio het wijzer de soevereiniteit terug te geven.
Bij de Conferentie van Washington (eind 1921 tot begin 1922) ging het erom bij de drie overgebleven grote zeemogendheden een kostbare wapenwedloop te ontmoedigen. Voor Japan werd het een teleurstelling. Mede onder druk van de Amerikanen, die geen Brits-Japanse coalitie tegenover zich wilden, "gooiden" de Britten het bondgenootschap met Japan van 1902, zoals een Japanner het uitdrukte, "weg als een paar oude schoenen". Het belangrijkste verdrag gold tussen de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Japan die uiteindelijk een verhouding van 10:10:6 aan slagschepen mochten hebben, dat wil zeggen respectievelijk 15, 15 en 9 stuks. Japan, dat had aangedrongen op een verhouding van 10:10:7, mocht nu daarnaast een slagkruiser als opleidingsschip houden. Voorts mochten noch in Hongkong, noch in de Filipijnen vlootbases worden gebouwd; slechts Pearl Harbor en Singapore werden als zodanig aangewezen.
De Japanse marine was met deze uitkomst, gegeven de meer globale taakstelling van de andere, in feite de sterkste in de westelijke Pacific geworden. De Amerikanen hoopten dit in een oorlog tegen Japan tegen te gaan door in hun *War Plan Orange* hun hele slagvloot in de Pacific te concentreren en het Atlantisch gebied op te geven. Ook de Britten, die geen sterke Europese concurrentie meer hadden en vreesden dat het publiek niet wilde betalen voor een vloot tegen Amerika, maakten een draai van 180 graden en planden hun vloot tegen Japan via de zogeheten Singapore-strategieën.
Naast het verdrag werd in Washington een tweede verdrag getekend door de grote mogendheden plus de middelgrote Frankrijk en Italië alsmede België, Nederland, Portugal en China. Nederland had nog moeite moeten doen voor een uitnodiging. Dankzij de vasthoudendheid van de Fransen en minister Van

Karnebeek wist Nederland te voorkomen dat op de conferentie het in Britse ogen infame onderzeebootwapen werd uitgebannen. Juist dat betaalbare wapensysteem, waarvan de marine de techniek beheerste, kon in de Indische archipel uitstekend dienst doen tegen potentiële Japanse invasievloten. Een minstens zo belangrijk succes scoorde de minister in Washington met een door de grote mogendheden ondertekende verklaring waarin zij het Nederlandse bezit van de kolonie respecteerden.[4]
Acht jaar na Washington werd het verdrag aangepast bij het Verdrag van Londen, dat beperkingen oplegde aan het totale tonnage van de overige schepen. De aanleiding voor dit complementaire verdrag van 1930 was dat er intussen een wapenwedloop op gang was gekomen in de categorieën kruisers en onderzeeboten. Ook de torpedobootjagers (*destroyers*) werden in Londen gelimiteerd. De Japanse politiek wilde wel instemmen met het beginsel van 60 procent, maar de marineleiding koesterde een sterke hang naar een ratio van 70 procent. In haar ogen lag het kantelpunt voor een overwinning tegen de Verenigde Staten bij 67 procent. Deze verdeeldheid werd afgesloten met een pyrrhusoverwinning van de regering die zich verdiepte tot een constitutionele crisis.

Japan, de verhouding tussen politiek en krijgsmacht

De jaren twintig vormden niettemin een rustige periode in de Japanse geschiedenis. De twee belangrijkste politieke partijen, de liberale en de conservatieve partij, wilden scherpe conflicten met de Verenigde Staten en Groot-Brittannië vermijden. Japan voerde de verdragen van Washington stipt uit; zelfs werden twaalf geplande en op stapel staande slagschepen geschrapt, gedemonteerd, geconverteerd of zelfs tot zinken gebracht. Na de troonsbestijging van keizer Hirohito in 1926 begonnen groepen jongere officieren van de Keizerlijke Weg-factie zich evenwel geleidelijk sterk te maken voor een veel meer agressieve en antikapitalistische politiek. Hun tegenstanders, de zogeheten Controle-factie, maakten zich op voor een totale oorlog met het Westen.[5]
Voorlopig viel er voor het Westen nog weinig te vrezen. Europa had tijd nodig om zijn wonden te likken en in veel regio's op het continent was men nog bezig te wennen aan de nieuwe grenzen die de Verdragen van Parijs hadden gebracht. Het Briand-Kellogpact van 1928, dat ook door Japan werd ondertekend, voedde opnieuw de vredeswil. Na de economische depressie van 1929 verslechterde evenwel het vertrouwen in internationale overeenkomsten. Nationalisme en autoritarisme kregen de overhand, alleen de ontwapeningsconferentie van 1932-1933 van Genève leek nog enig optimisme te rechtvaardigen. De tijdgeest voedde het besef dat een oorlog rampspoed zou brengen. Met name een luchtoorlog zou een ongekende catastrofe veroorzaken.[6]
In Japan, dat de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog niet aan den lijve had ondervonden, leefde deze vrees nauwelijks. De politiek kenmerkte zich door verdeeldheid in de hoogste gelederen. Rivaliserende facties aan het hof, binnen de strijdkrachten, binnen de bureaucratie en in het parlement bestreden elkaar intensief. De Japanse grondwet gaf een centrale positie aan de keizer als opperbevelhebber van leger en marine, in welke functie hij werd geadviseerd door twee uit beide organisaties samengestelde adviesraden. In het kabinet werden de ministersposten van oorlog en marine bezet door vanuit de top van het krijgsmachtdeel aangewezen actief dienende officieren. Beiden trachtten een zo groot mogelijk deel van de begroting in de wacht te slepen. Deze minis-

Generaal Tojo Hideki, premier en minister van Oorlog (1941-1944).
Wikimedia Commons.

[4] R. Schuursma, *Vergeefs onzijdig. Nederlands neutraliteit 1919-1940* (Utrecht 2005) 28-29.

[5] Ian Buruma, *De uitvinding van Japan, 1853-1964* (Amsterdam 2008) 104-105.

[6] H.W. von der Dunk, 'Neutralisme en defensie, het dilemma in de jaren dertig', in: G. Teitler (red.), *Tussen crisis en oorlog* (Dieren 1984) 16.

Chinees Historisch Museum gewijd aan het zogeheten Mukden-incident.
Wikimedia Commons/Zimbres.

ters konden binnen haar grondwettelijke prerogatief het kabinet gijzelen door te dreigen met aftreden, wat kon worden gevolgd door het niet benoemen van een opvolger. Hoewel het keizerlijke leger en de keizerlijke marine meestal één lijn trokken tegenover de politiek, was er onderling sprake van een bittere rivaliteit die de gezonde competitie tussen krijgsmachtdelen ver te boven ging. Plannen werden geheim gehouden en nederlagen verzwegen. Zo verzweeg de marineleiding voor generaal Tojo Hideki, premier en minister van oorlog begin december 1941, dat de Amerikaanse vloot in Pearl Harbor met vliegkampschepen zou worden aangevallen. En pas maanden later hoorde Tojo van de nederlaag van de Japanse vloot in juni 1942 bij Midway.[7]
Het overwicht van de generaals en admiraals op de politiek was sinds het einde van de Eerste Wereldoorlog langzamerhand gegroeid. Japan had in 1918 deelgenomen aan het losse bondgenootschap in de strijd tegen de Bolsjewieken in Siberië. In 1920 trok het Amerikaanse leger zich na de nederlaag van de Witten uit deze regio terug, maar het Japanse leger bleef achter in de regio Vladivostok, uit vrees dat het communisme zich zou uitspreiden richting Korea en Mantsjoerije. Pas in 1922 kon Washington Tokio ertoe bewegen de troepenmacht terug te trekken. Een jaar later deed zich een grote aardbeving voor die enorme schade aanrichtte in Tokio en Yokohama. De regering zag zich nu om budgettaire redenen genoopt enkele divisies op te heffen, waarop de legerleiding wist te bedingen dat officieren werden ingezet voor militaire training bij alle scholen. Deze maatregel zou van grote invloed zijn op de attitude van een generatie Japanners.[8]
In 1931 verschafte het zogenoemde Mukden-incident de legerleiding een voorwendsel voor een invasie in het nog niet door Japan veroverde deel van de oorspronkelijk Chinese provincie Mantsjoerije. De invasie kreeg geen uitdrukkelijke goedkeuring van de regering en werd gezien als een fait accompli. Dit was het begin van de lange weg van Japan naar de oorlog in de Pacific en tevens een precedent voor het zelfstandige optreden van operationele commandanten in theaters op het Aziatische continent en in de Pacific. Het ministerie

[7] L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlandsen in de Tweede Wereldoorlog*, 11a Nederlands-Indië I/Eerste helft ('s Gravenhage 1984) 471-472.
[8] James Bradley, *Flyboys, a True Story of Courage* (New York 2003) 34-36.

van Buitenlandse zaken kon aldus niet anders dan dergelijke handelwijzen achteraf rechtvaardigen.[9]
Na de succesvolle coup van het leger in Mantsjoerije, dat voortaan Manchukuo heette, wilde de marine niet achterblijven bij het leger. Toen de Chinese regering een boycot had ingesteld voor Japanse goederen, deed dat de export nogal wat pijn. In januari 1932 liet de marine een textielfabriek in Shanghai in brand steken, waarop gevechten uitbraken tussen het Chinese leger en Japanse zeesoldaten. De komst van een Japans eskader kon onvoldoende doorslag geven, waarop bijstand van het leger werd ingeroepen. Er waren drie divisies nodig om het Chinese leger terug te dringen. Op aandringen van de Volkenbond kwamen partijen aan tafel en sloten in mei van dat jaar een akkoord. Deze overeenkomst dwong Japan zijn troepen terug te trekken, wat het leger shockeerde. Een jaar later accepteerde de Algemene Vergadering van de Volkenbond de conclusies van een rapport naar aanleiding van de eerdere gebeurtenissen in Mantsjoerije. Nadat deze ongunstig uitvielen voor Japan, besloot de regering de Volkenbond te verlaten. In 1934 maakte Japan bekend dat het zich niet langer wilde houden aan de verdragen van 1922 en 1930 inzake de bouw van slagschepen, vliegkampschepen en kruisers. Vanaf toen was de diplomatieke invloed op Tokio beperkt. In de nationale ideologie overheerste de gedachte dat een door westerse machten omsingeld Japan het volste recht had op een uitbraak naar het zuiden via het Chinese vasteland en de eilandengroepen in de Pacific met als doel de grondstoffenrijke Britse en Nederlandse koloniën.
Begin 1936 mislukte een ultrarechtse staatsgreep van subalterne legerofficieren. Daarna nam de toch al dominante militaire invloed op de regering toe. Een jaar later werd het Grote Hoofdkwartier ingesteld, waarin de chef van de generale staf en de chef van de marinestaf overleg voerden buiten het kabinet om, inclusief de ministers van oorlog en marine. Beide chefs hadden trouwens rechtstreeks toegang tot de keizer. In juli 1937 viel het leger, opnieuw zonder goedkeuring van de regering, Peking aan, nadat in de jaren daarvoor al vanuit Manchukuo Chinees territoir was gepenetreerd. De Chinese bezetting trok zich terug en Japanse excessen deden zich niet voor. Dat was in het najaar wel het geval bij de aanval op Sjanghai, waar hevige gevechten plaats hadden tussen Chinese en Japanse eenheden. Japanse legereenheden traden met grote wreedheid op, doodden honderdduizenden burgers, roofden hun bezittingen en verkrachtten vrouwen en meisjes. China verloor hier zijn beste divisies; nadien was het Chinese leger van president en opperbevelhebber Chiang Kai-shek tweederangs.
In de bijna vier maanden van oorlog rond de stad waren luchtbombardementen een bron van terreur. Het patroon van wreedheid herhaalde zich na tien dagen in de verovering van het 300 kilometer westelijk gelegen Nanjing. Hier waren de verliezen onder de burgerbevolking opnieuw dramatisch. Omdat voor 1939 de kustgebieden rond Hongkong al waren bezet, had Japan toen alle grote steden in handen, behalve het meer binnenlands gelegen Chungking waarnaartoe Chiang Kai-shek zich terugtrok. Opmerkelijk waren de redenen waarom voor deze oorlog de strijdende partijen geen oorlogsverklaring aflegden. Japan liet zulks na, omdat het begrip "oorlog" niet paste in de Japanse weldaden die het Chinese volk ten deel zouden vallen. China evenmin, omdat het dan zou moeten afzien van Amerikaanse hulp die alleen kon worden gegeven aan non-belligerente landen.[10]
Terwijl Japan een bloedige strijd met China voerde, raakte het ook na Japanse provocaties in conflict met de Sovjet-Unie over het precieze verloop van de grens tussen Mongolië (een Sovjet-satellietstaat) en Manchukuo. In de zomer van 1939 vond het zogenoemde Nomonhan-incident plaats en verloor Japan in twee korte, maar hevige slagen van een Sovjet-leger onder generaal Georgi Zjoekov. Het leger beschouwde de Sovjet-Unie steeds als zijn belangrijkste vijand. Voor de marine stond een expansie richting Zuidelijke Oceaan, de *Nanjo*, hoog op de agenda. Een eigen marineoffensief zou voorkomen dat het leger met zijn oorlogen op het Aziatisch vasteland het defensiebudget naar zich toe zou trekken.

Japan, het keizerlijke leger

Ten tijde van het Japanse isolement had het leger steeds een dominante positie gekend, waardoor het bij de opkomst van de marine de status van *senior service* genoot. In het leger heerste een diepgaande invloed van de samuraikaste op de politieke en morele elite van het land. Deze invloed kende een traditie van honderden jaren en was een hoeksteen van het onderwijs.[11] Onder de bevolking was het leger zo populair dat steeds ambitieuzer wervingsdoelstellingen moeiteloos werden behaald.[12] Door de serie veroveringen vanaf de jaren dertig steeg de begroting snel; in 1937 telde het leger 300.000 man, waar het in 1931 nog maar 200.000

[9] Buruma, *Japan*, 92-98.

[10] De Jong, *11a Nederlands-Indië*, 483-487.

[11] Thomas Cleary, *The Japanese Art of War* (Boston 2005) 123.

[12] H. Th. Bussemaker, *Paradise in Peril, Western colonial power and Japanese expansion in South-East Asia, 1905-1941* (Amsterdam 2001) 689.

Monument gewijd aan de Franse officier Jacques-Paul Faure te Tokorozawa
Wikimedia Commons.

man sterk was. Het aantal divisies liep tussen 1931 en 1938 op van 17 tot 34. In 1941 telde het al 51 divisies, 59 brigade equivalenten en 151 *wings* van de legerluchtmacht, alsmede een groot aantal gespecialiseerde eenheden artillerie, cavalerie, luchtdoelartillerie en tanks, een totale sterkte van 1.700.000 man. Deze groei was een doorn in het oog van de vloot.

Vanaf 1862 was Japan begonnen aan de opbouw van een leger naar westers voorbeeld. Aanvankelijk viel de keuze op het Franse model voor legervorming, maar na de Frans-Duitse Oorlog (1870-1871) kreeg het Pruisische model de voorkeur. Duitse officieren werden vanaf 1885 uitgenodigd om les te geven aan Japanse militaire academies, waardoor nadruk ontstond op coöptatie als basis voor het generale stafsysteem. De divisiecommandant bijvoorbeeld was in dat systeem meer coördinator dan planner, een functie van een stafgebrevetteerde hoofdofficier.

In het veld werd het leger georganiseerd in legergroepen en legergroepen vielen onder een specifiek, op de strategische doelstelling afgestemd theatercommando. Daarnaast waren er speciale missies die onder elk commando konden vallen. De territoriale structuur bracht met zich mee dat de Japanse eilanden in vier districten verdeeld waren. In Manchukuo bevond zich het Kwantung-leger. In China bevond zich vanaf 1937 het China Expeditionaire leger. Korea telde twee divisies. Het Zuidelijke leger had in 1940 al gauw stevig voet aan de grond in het voormalige Frans-Indochina en Birma. Verder was men bezig vanuit het moederland, China, Formosa en de eilandengroepen een tiental divisies en gespecialiseerde eenheden op te werken voor een zuidwaarts gerichte invasie. Aan gevechtservaring ontbrak het in 1941 niet, in China alleen al had het leger zo'n 180.000 man verloren.[13] Tankslagen waren gevoerd tegen het Sovjet-leger op de vlakten van Mantsjoerije, bergoperaties in Centraal- en Zuid-China, landingsoperaties op de Chinese kusten en jungle-operaties op vele plaatsen in Zuidoost-Azië.

Het kenmerkende van de Japanse aanpak was dat nieuwe omstandigheden met aangepaste training en met aangepaste middelen, in het bijzonder met een lichte logistiek, op een soepele wijze het hoofd werden geboden. De Japanners beklemtoonden offensieve actie, verrassing, eenvoudige operatieplannen en het accent op beweging, waarbij de commandanten met

[13] Gordon L. Rottmann, *Japanese Army in World War II, Conquest of the Pacific 1941-42* (Oxford 2005) 8-12.

Spad s-xiii.
Wikimedia Commons.

hun tactische staf zich in de voorste lijn persoonlijk van de situatie ter plaatse moesten vergewissen.[14] Terugtrekken, overgave en verdedigen stonden haaks op geïdealiseerde kwaliteiten als wilskracht en geestdrift. Daar stond tegenover dat de Japanners hun vijanden onderschatten en te weinig waarde hechtten aan inlichtingen en logistiek. Een eenmaal vastgesteld plan werd nauwgezet uitgevoerd, ruimte voor tussentijdse aanpassing ontbrak. Commandanten wisten moeilijk om te gaan met onverwachte gebeurtenissen, zoals de overgave van een massa stedelijke burgers.[15] De tactische doctrine schreef voor dat een plan aan het criterium van eenvoud moest voldoen, krachtig en beslist moest worden uitgevoerd met een accent op snelheid en manoeuvre. Aan het operatieplan moest een grondige verkenning voorafgaan. De omvatting genoot een overdreven voorkeur boven de frontale aanval, maar in hun haastige streven naar verrassing vielen commandanten toch vaak frontaal aan.[16]
Ondanks de langdurige oorlog in China wisten de westelijke naties weinig over het Japanse leger. Dat was grotendeels te wijten aan een fundamenteel gebrek aan bruikbare inlichtingen, dat zou culmineren in de strategische verrassing van Pearl Harbor en de parallelle invasie van Malakka.

Japan, de legerluchtmacht

De Japanse legerluchtmacht begon zijn geschiedenis met de productie van ballonnen in 1877. Tijdens de Japans-Russische Oorlog in 1904 werd een exemplaar gebruikt bij Port Arthur. Al in 1909 toonde de generale staf belangstelling voor de luchtoorlogvoering en zocht zij, toen eigen fabricaten mislukten, aanslui-

[14] *Handbook on Japanese Military Forces*, us War Department, 1942, heruitgave met een introductie van David Isby, 1991, 85.
[15] Rottman, *Japanese Army*, 18-20.
[16] Rottman, *Japanese Army*, v-vii.

Groepsfoto van de Franse missie met admiraal Togo Heihachiro (vierde van links) en luitenant-kolonel Faure (vijfde van links). Maarschalk-admiraal Togo was de overwinnaar in de Slag bij Tsushima tegen de Russische vloot (mei 1905).
Wikimedia Commons.

ting bij de ontwikkelingen in Europa en de Verenigde Staten. Tijdens het begin van de Eerste Wereldoorlog werd op kleine schaal deelgenomen aan operaties om de Duitsers uit hun koloniale bezittingen te verdrijven, maar in het verdere verloop van de oorlog werd geen gevechtservaring opgebouwd. Eind 1915 werd bij het transportcommando van de landmacht een luchtvaartbataljon opgericht. Dat kreeg in 1918 de beschikking over een eigen vliegschool. Eerst in 1919 volgde de operationele inzet met 31 vliegtuigen tijdens de genoemde campagne in Siberië (1918-1922). Deze inzet was mogelijk dankzij de aankoop van meer dan 200 surplus jagers van Frankrijk en Groot-Brittannië.

Op uitnodiging was begin 1919 een Franse instructiegroep van 57 man onder leiding van luitenant-kolonel der artillerie Jacques-Paul Faure gearriveerd. Deze had niet alleen moderne vliegtuigen als de Spad S.XIII, de Salmson 2A2, de Breguet XIV en enkele types Nieuport meegebracht, maar ook aan alle vliegers basisinstructie gegeven in de beginselen van het luchtgevecht, het gebruik van boordwapens en bommen, het uitvoeren van verkenningen enzovoort. Deze instructie bracht een grondige verdieping in het denken over de tactieken van het luchtwapen teweeg, die onder meer resulteerde in tactische trainingen en een behoefteprogramma voor de modernisering van de uitrusting.[17] De fundamentele aanzetten in het denken over luchtoptreden als gevolg van de Franse missie brachten ook organisatorische gevolgen met zich mee. Er kwamen twee vliegscholen bij. De twee bataljons (*hiko daitai*) werden aangevuld met nog eens vier: een bataljon kreeg jagers, een ander verkenners en de rest een mix van beide. De Franse invloed strekte zich uit tot de vliegtuigkeuze: de Sopwiths Pup-jagers (van bondgenoot Engeland) werden ingewisseld voor Franse jagers en verkenners. Effectief tactisch bombarderen bleek lastig: in 1921 begon men met een grondige studie van bombarderen bij daglicht, twee jaar later gevolgd door het nachtbombardement.

De Franse kennisoverdracht en de grote aandacht voor het luchtwapen waren nog geen garantie dat de top van het leger in staat was de luchtcomponent naar waarde te schatten: vliegtuigen hadden voorlopig uitsluitend een ondersteunende rol in tactische operaties met een kort bereik. De Franse doctrine leidde bovendien tot het onderschikken van de bataljons aan de divisie.

[17] Sekigawa Eichiro, *Japanese Military Aviation* (Londen 1974) 16. Ook Alvin D. Coox, 'The Rise and Fall of the Imperial Japanese Air Forces', in: Alfred F. Hurley en Robert C. Ehrhart (eds.), *Air Power and Warfare, Proceedings of the Eighth Military History Symposium, USAF Academy 1978* (Washington D.C. 1979) 85-87.

Van de potentie van het vliegtuig als een eigenstandig wapensysteem had men geen notie. Deze factor zou tien jaar later vérstrekkende consequenties hebben voor de strategische inzet van het leger, toen tijdgebrek een drastische doctrinewijziging niet meer toestond.[18] Het luchtvaartbataljon werd een regiment (*wing*); in 1925 werd het luchtvaartkorps een Wapen van de Japanse landmacht. De organisatie telde toen 3.700 man en 500 vliegtuigen.[19] In de eerste tien jaar van hun bestaan waren de operationele eenheden maar beperkt actief, maar vanaf het optreden van de landmacht in Mantsjoerije (1931) en Shanghai (1932) nam het operationele aandeel van de luchtstrijdkrachten hand over hand toe. De legerluchtmacht gebruikte het gemakkelijk bereikte luchtoverwicht in China om tactische ervaring op te doen, waarbij het accent op directe luchtsteun lag. Al gauw bleek dat de intussen door de Japanse vliegtuigindustrie gebouwde Mitsubishi Type 87-lichte bommenwerper, de Kawasaki Type 88-verkenner en de Nakajima Type 91-jager zich gemakkelijk konden meten met de Chinese tegenstanders.[20]

Legerluchtmacht	Niveau	Japans	Aantallen	Types	Rang cdt
Tot 1925	Bataljon	*Hiko Daitai*		Jagers, bomws of verkenners	
Tot "China"	Compagnie Onafh. cie	*Hiko Chutai* *Dokuritsu Hiko Chutai*	9-12 vltgn	1 type	Kap
Vanaf "China"	Regiment + staf	*Hiko sentai* *+ Hoku Sentai Hombu*	3 cien	Jagers, bomws en verkenners 1 type	Maj/Ltkol
	Brigade + staf	*Hikodan* *+ Shireibu Hikodan*	4-5 regtn (*sentai*) + verkehd (*teisatsuki*)	3 regtn jagers (*sentoki*) 1 regt libomws (*keibaku*) en/of 1 regt zwbomws (*jubaku*)	Kol/Genmaj
	Divisie	*Hiko Shidan*	2-3 brigs		Genmaj
	Luchtleger	*Kokugun*	2 divs		Ltgen

Organisatorische ontwikkelingen van de legerluchtmacht, 1920-1942

De toenemende operationele ervaring opgedaan in China noopte tot nieuwe inzichten. Kleinere en meer flexibele eenheden vergrootten de kans op operationeel succes. Afhankelijk van de missie konden eenheden, vaak in een "mix" onder hetzelfde bevel worden geschoven. De oorspronkelijke basis van de organisatie was het luchtvaartbataljon, later het luchtvaartregiment (*wing*) met drie compagnieën. Vanaf dat niveau was ondersteuning mogelijk van een vliegveldbataljon (*koku chiku butai*) belast met onderhoud, brandstof- en munitievoorziening plus intendance. De legerluchtmacht zelf was in de legerorganisatie als volgt ingebed: onder de chef van de generale staf (*sanbo shocho*) vielen de inspecteur-generaal van de militaire luchtvaart (*koku sokambu*) die verantwoordelijk was voor de gereedstelling, zoals de vliegeropleidingen en de opleidingen van het onderhoudspersoneel, alsmede het hoofdkwartier van de militaire luchtvaart (*koku hombu*) dat voor onder meer de behoeftestelling, de verwerving en de bevoorrading tekende. In de loop van de tijd werd de legerluchtmacht steeds onafhankelijker.[21]

De organisatie was evenals het leger zelf gegrondvest op de organisatorische principes van het Duitse leger, wat betekende dat zij geheel en al in dienst stond van de tactische opdrachten. Directe luchtsteun aan grondstrijdkrachten was haar voornaamste rol; voor het aanvallen van gronddoelen in de diepte (interdictie) en missies tegen de vijandelijke luchtstrijdkrachten

[18] Sekigawa, *Aviation*, 26. Richard Pelvin, *Japanese Air Power 1919-1945. A case study in military dysfunction* (Fairbarn 1995) 6. Shoici Tanaka et Kunio Homma, 'Mission militaire française au Japon', *Icare, revue de l'aviation* 202 (2007) 110-143.

[19] Sekigawa, *Aviation*, 17.

[20] René J. Francillon, *Japanese Aircraft of the Pacific War* (Londen 1970) 30-31.

[21] Francillon, *Japanese aircraft*, 32-33.

(*counter-air*) had zij een beperkte capaciteit ontwikkeld. Verkenningen waren vanzelfsprekend essentieel, terwijl artilleriewaarneming vanuit lichte vliegtuigen of ballons tot de taken van de artillerie behoorde. Om de tactische eenheden adequaat te ondersteunen kon de legerluchtmacht opereren van inderhaast aangelegde vliegvelden nabij de frontlinie. Aldus deed men belangrijke operationele ervaring op, zij het tegen een aanvankelijk inferieure tegenstander. Deze, de Chinese luchtmacht, telde in 1937 zo'n 1.000 vliegers en 750 vliegtuigen. Toestellen van Amerikaans fabricaat genoten de voorkeur, maar de standaardisatie als gevolg van de aanwezigheid van Duitse en Italiaanse types liet te wensen over. Gaandeweg verbeterde de kwaliteit van de operationele eenheden, maar de centrale aansturing bleef zwak.[22]

De Japanse legerluchtmacht wist een zekere mate van perfectie te bereiken in het leveren van *close air support*, waarvoor zij jagers voorzien van kleine bommen, duikbommenwerpers en tweemotorige lichte bommenwerpers gebruikte. De duikbommenwerpers en de lichte bommenwerpers gebruikten dezelfde techniek: zij gleden met motorvermogen onder een hoek van 45 graden op hun doel af.[23] In de eerste fase van de oorlog in China voerde de legerluchtmacht – om de bevolking in steden te terroriseren – ook strategische bombardementen uit op Shanghai en Chungking, maar in feite ontbeerde zij daartoe geschikte vliegtuigen. De bommenwerpers vlogen dan overdag op grote hoogte met escorte van jagers. Bombardementen tegen Chinese steden, die geen luchtverdediging hadden, waren dus vrijwel risicoloos.

Bij het genoemde incident van Nomonhan, een dorp in een betwist gebied tussen Mongolië en Mantsjoerije, kreeg de 2de *Hikodan* van het Kwantung-leger in juni 1939 opdracht Tamsag-Bulak, een belangrijke Mongoolse basis van de Sovjet-luchtmacht, aan te vallen in het kader van een Japans offensief. Hoewel beide partijen zeer uiteenlopend rapporteerden over hun successen en verliezen, staat toch wel vast dat de Japanners in deze slag de Sovjets verrasten. Met name was de geheel van metaal gebouwde eenzitsjager Nakajima Type 97 (Ki-27) in de gevechten duidelijk superieur aan de Polikarpovs I-15, I-16 en I-153. Bovendien waren de Japanse vliegers beter getraind. Naar schatting verloor Japan drie vliegtuigen op vier van de Sovjet-Unie. In aantallen bedroegen de verliezen waarschijnlijk 160 tegen 208 aan Sovjet-zijde.[24]

Theatercommandanten kenden zichzelf een grote mate van autonomie toe. Het Japanse opperbevel had het offensief in het betwiste gebied niet verboden, maar een luchtaanval buiten dat gebied werd een stap te ver geacht. Japan kon nu zijn tactische superioriteit niet kapitaliseren door de vijandelijke luchtmacht onder druk te zetten. Het vestigen van het luchtoverwicht kwam aldus buiten bereik te liggen, waardoor het Sovjet-leger het Kwantung-leger een gevoelige slag kon toebrengen. De consequenties van de nederlaag bij Nomonhan leidden bij het hoofdkwartier van de legerluchtmacht tot een ander gevolg. De focus op de Sovjet-Unie als voornaamste vijand in de buurt van de grens met Siberië schiep het kader voor de ontwikkeling van vliegtuigen die korte, tactische sorties over land in koud weer moesten kunnen vliegen. Zulke vliegtuigen zouden later minder geschikt blijken voor lange missies over water in een tropisch klimaat.[25]

In 1941 telde de legerluchtmacht zo'n 1.500 gevechtsvliegtuigen, waarvan zo'n 650 toegekend aan de 3e *Hikoshidan* (Malakka) en de 5e *Hikoshidan*(Filipijnen). De organisatie zou zich concentreren op de steun aan operaties boven uitgestrekte landmassa's, zoals in China, Malakka, Birma, Nederlands-Indië en de Filipijnen.[26]

Japan, de keizerlijke marine

De komst van het Amerikaanse eskader van commodore Matthew C. Perry in 1853 had de Japanse regering zwaar geschokt. Zij had moeten buigen voor de eis de lange periode van zelfgekozen isolement te beëindigen en besefte dat de maritieme overmacht van het Westen slechts met gelijke middelen kon worden gepareerd. Aanvankelijk speelde Nederland daarbij een rol, zoals bij de oprichting van een marine-opleidingscentrum te Nagasaki. Frankrijk assisteerde bij de bouw van een marinewerf te Yokosuka waar enkele kleine, naar westers ontwerp gebouwde schepen te water werden gelaten. Vanaf 1868 kreeg de marine echt de wind in de zeilen, maar aan de dominantie van de landmacht wist zij eerst rond 1880 te ontsnappen met de oprichting van een eigen organisatie, ingebed in een ministerie van marine, geheel naar Brits voorbeeld. Groot-Brittannië gold, meer dan Frankrijk, als de maritieme macht bij uitstek. In het begin lag de nadruk op kustverdediging, geheel in lijn met een gebrek aan maritieme traditie, maar gestaag profiteerde de marine van de snelle technologische vooruitgang en, niet gehinderd

[22] Francillon, *Japanese aircraft*, 33-34. Ook G. Teitler en K.W. Radtke, *A Dutch Spy in China* (Leiden 1999) 64.

[23] Bussemaker, *Paradise*, 701.

[24] Alvin D. Coox, *Nomonhan, Japan against Russia*, 1939 (Stanford 1985) 266-275. Ook Sekigawa, *Aviation*, 82.

[25] Francillon, *Japanese aircraft*, 33.

[26] Francillon, *Japanese aircraft*, 34.

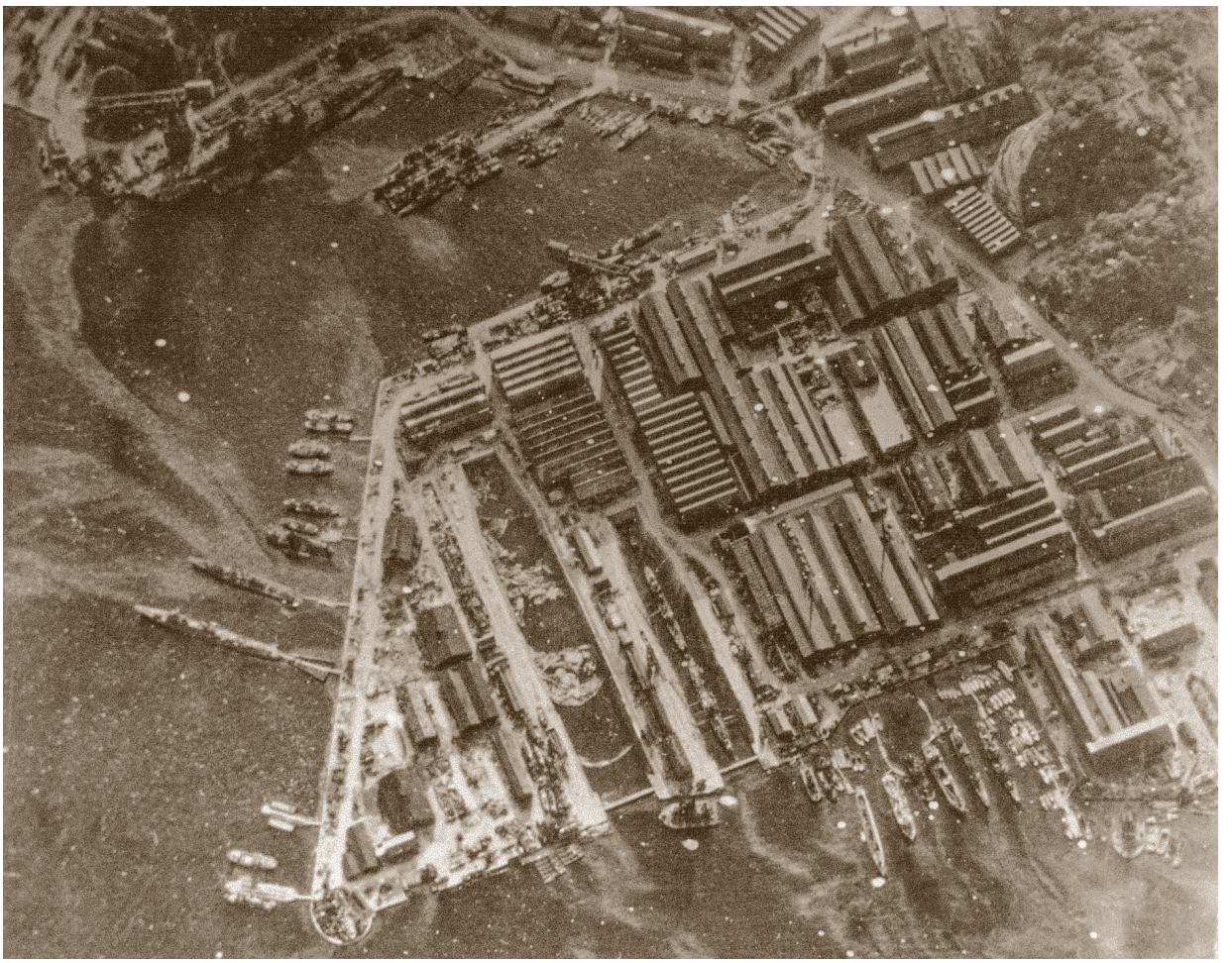

De Yokosuka-marinebasis, gefotografeerd in juli 1945.
Wikimedia Commons.

door een verouderende vloot, kon zij snel haar grenzen naar open zee verleggen. Een factor van belang daarbij was de op tijd ingezette professionalisering van het officierskorps.[27]

Voor de bouw van oorlogsschepen schakelde men aanvankelijk Britse werven in, die rond 1885 twee state-of-the-art kruisers opleverden. Ook Franse werven droegen bij met de bouw van kleine, snelle torpedoboten, in lijn met de ideeën van de *jeune école*, zoals deze in dezelfde periode en vogue waren. Ook aan Frankrijk werd de bouw van enkele kruisers gegund, maar de Britse bleken beter. In al deze ontwikkelingen had de energieke en capabele zeeofficier Yamamoto Gombei grote invloed. Hij diende in een loopbaan van 40 jaar op tal van sleutelposities, waaronder tweemaal als minister. Yamamoto wist een einde te maken aan verouderde doctrines, steun van de regering in de competitie met de landmacht te verkrijgen en de vloot uit te bouwen.

Ofschoon de theorieën van de Amerikaanse zeestrateeg A.T. Mahan slechts in beperkte mate op de situatie van Japan van toepassing waren – zo scheen diens beginsel omtrent de heerschappij ter zee de admiraals tamelijk utopisch toe als het om de Pacific ging – sloot zijn stelling van een "beslissende slag" wel aan bij het Japanse denken. Ook zijn principe van concentratie kreeg toepassing door de Japanse vloten bij grote dreigingen samen te voegen tot de Gecombineerde Vloot. Zijn theorieën genoten dan ook grote invloed en Yamamoto bediende zich ervan om zich een sterk uitgangspunt in het debat te verlenen. Hierdoor kon de gedachte rijpen dat de marine niet alleen voor de defensie van Japan van wezenlijk belang was,

[27] David C. Evans en Mark R. Peattie, *Kaigun, Strategy, Tactics and Technology in the Imperial Japanese Navy, 1887-1941* (Shrewsbury 1997) 7-11.

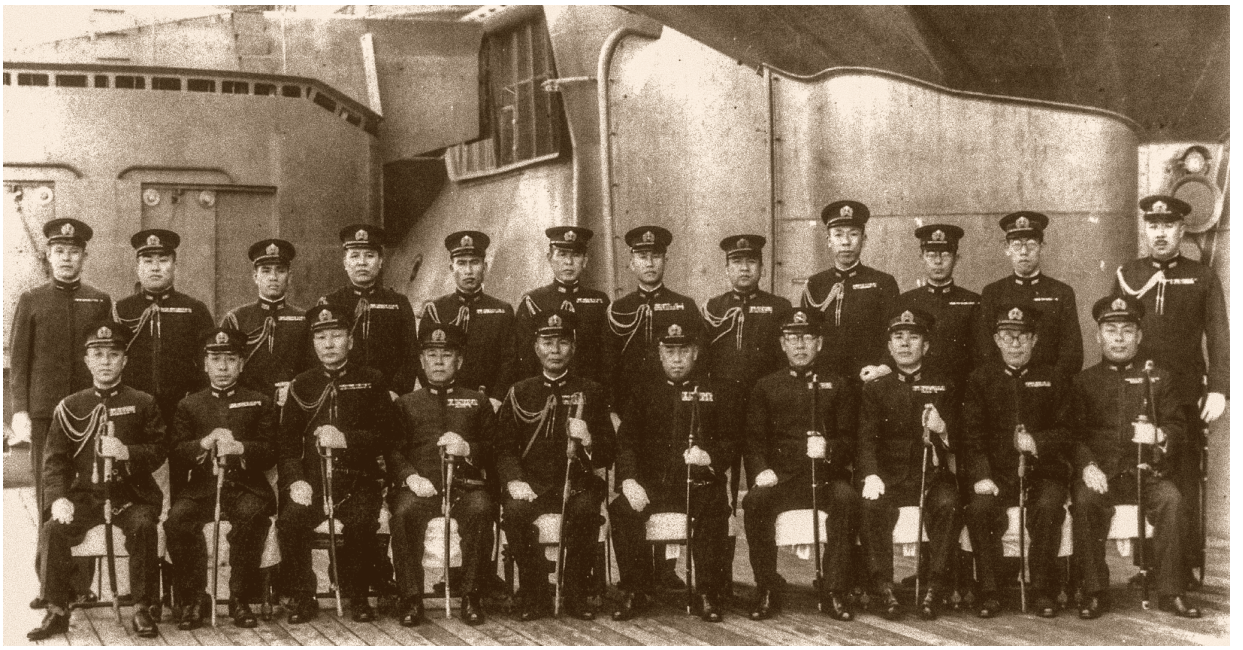

De staf van de Gecombineerde Vloot aan boord van het slagschip Yamoto.
Wikimedia Commons/SuguS.

maar ook voor de expansie op het Aziatische continent.[28] In 1920 was de keizerlijke marine in grootte de derde ter wereld.
In het interbellum groeide het besef dat de marine zich niet alleen moest voorbereiden op een oorlog met de Amerikaanse marine, maar ook de ongestoorde aanvoer van grondstoffen – Japan zelf was grondstofarm – moest waarborgen. Daardoor was zij aangewezen op de bouw van schepen met een groot bereik. Deze eis conflicteerde met de doctrine van een "beslissende slag", waarin de marine de Amerikaanse vloot de ruimte zou geven de Pacific over te varen, onderzeeboten zou inzetten om die vloot afbreuk te doen en vervolgens zou toeslaan in een gebied dichtbij Japan. Oppervlakteschepen met een relatief kort bereik konden dan immers volstaan. Weinig helder was de marinedoctrine over de vraag of de kern van de vloot moest bestaan uit slagschepen dan wel uit vliegkampschepen. In de praktijk ontwikkelden beide kernen zich naast elkaar. Op het gebied van innovatie was de marine, die in 1921 zo'n 32 procent van de begroting in beslag nam, zeer vooruitstrevend. Na "Washington" verminderde het aandeel van de marine in de begroting aanzienlijk, maar in 1936 was het weer naar 24 procent gestegen tegen 22 procent voor het leger.[29]

Terug naar 1894. De door Yamamoto ingezette expansie werd toen te gelde gebracht in de Eerste Chinees-Japanse Oorlog die ging om de heerschappij over Korea. In de Slag bij de Yalu-rivier versloeg het Japans eskader de Chinese vloot, zij het dat de overwinning nipt was. Yamamoto gebruikte deze zege als propaganda voor belangrijke investeringen in zes slagschepen en zes kruisers. Japanse werven konden inmiddels schepen bouwen die aan hoge eisen voldeden. Met dit bouwplan legde hij de basis voor de gunstige afloop in het conflict met Rusland van 1904-1905. Mahans principe van concentratie kreeg in de beslissingsslag bij Tsushima uitvoering toen de Russische hoofdvloot volledig werd uitgeschakeld, nadat het leger de Russische haven Port Arthur al had overmeesterd, inclusief de daarin opgesloten Russische Aziatische vloot. De overwinning bij Tsushima maakte overal grote indruk: een niet-westerse mogendheid had een westerse verslagen. Dat Londen in 1902 een maritiem verdrag met Tokio had gesloten, getuigde van welbegrepen eigenbelang, toen de *Royal Navy* niet langer in staat was maritiem overwicht in het Verre Oosten te leveren. Maar de Britten waren nog steeds de sterkste maritieme mogendheid, bij wie het verslagen Rusland (tegenstander in de negentiende eeuw) aansluiting zocht.

[28] Evans, *Kaigun*, 13-25.

[29] Asada Sadao, *From Mahan to Pearl Harbor, the Imperial Japanese Navy and the United States* (Annapolis 2006) 297.

Na het afwijzen van de verlenging van de vlootverdragen eind 1936 bouwde Japan de grootste slagschepen ooit, met de sterkste (460 mm) kanonnen ter zee ooit, de *Yamato* en de *Musashi*. De beslissingsslag bij Tsushima had in Japanse ogen de waarde van het slagschip aangetoond. 'Even bruikbaar als samoeraizwaarden', betoogde daarentegen admiraal Yamamoto Isoruku, voorstander van veel meer vliegkampschepen, maar hij kon maar beperkt zijn gelijk halen.

Een zeker overwicht poogde Japan al eerder in kleinere schepen te bereiken. Vanaf 1928 kwam de *Fubuki*-klasse torpedobootjagers in dienst met een dubbele toren met 6 kanonnen van 127 mm die beperkt inzetbaar waren tegen vliegtuigen, en met reusachtige 610 mm torpedo's. Ook bij kruisers zocht men een overwicht. De Amerikaanse en Britse ontwerpen voor vele kruisers en torpedobootjagers waren zeker na 1935 bedoeld als antwoorden op deze Japanse schepen. Maar de ontwikkeling van de 610 mm lange lanstorpedo, die in de periode begin jaren 1940 op torpedobootjagers en kruisers operationeel werd, ontging de geallieerden. Deze had een bereik van 36 kilometer bij 38 knopen, enkele malen meer dan de beste geallieerde en Duitse bij deze snelheid.

Naast de oppervlaktevloot en de marineluchtmacht werd ook het onderzeebootwapen een belangrijke troef van de vloot. Om het vlootstation Pearl Harbor te surveilleren moest men over een boot beschikken met een zeer groot bereik. Duitse expertise, ruim voorhanden en van bewezen kwaliteit, kwam binnen in het begin van de jaren twintig. Tussen 1924 en 1939

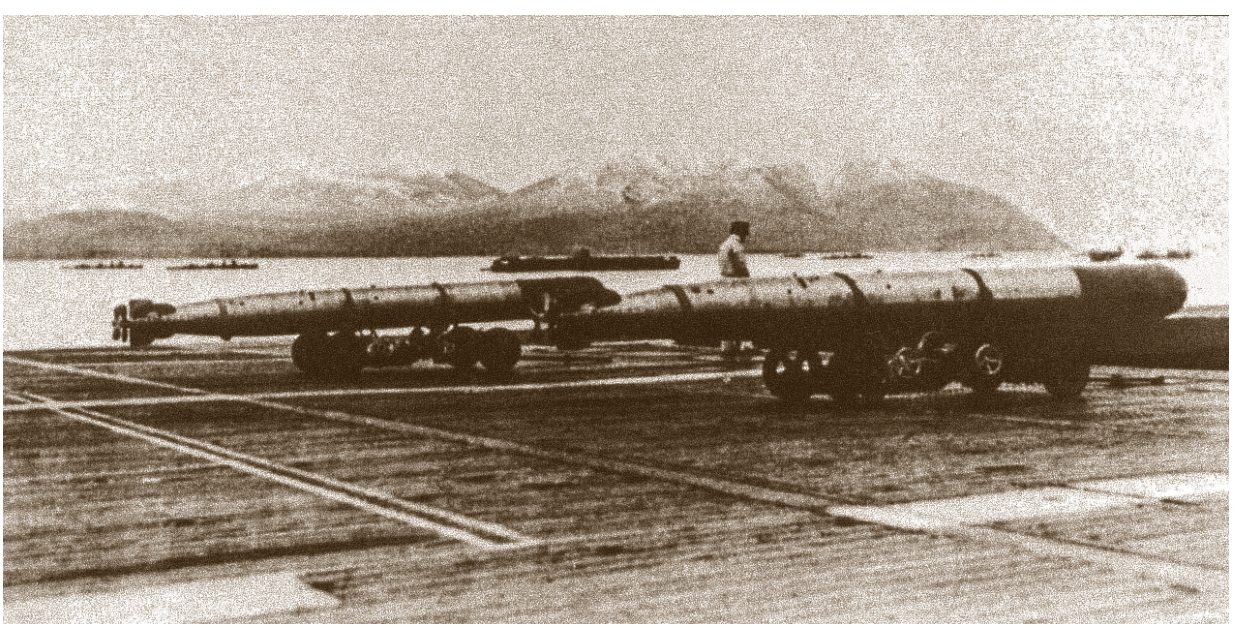

Admiraal Yamamoto Gombei, grondlegger van de Japanse marine. - Wikimedia Commons.

Type 91 langelanstorpedo's aan boord van het vliegkampschip Akagi. Op de achtergrond de Hiryu, plaats Hitokappu Baai, Koerilen. - Wikimedia Commons.

bouwde Japan een vloot op die de vergelijking met de Amerikaanse met glans kon doorstaan. Aan een attritiestrategie gericht tegen de handelsvaart gaf Japan geen aandacht, aangezien de doctrine uitging van een korte oorlog.[30] Van de ontwikkelde types was de I-68 onderzeeboot bestemd om in vlootverband te opereren. Verder bouwde de marine elektrisch aangedreven mini-onderzeeboten van 46 ton met een tweekoppige bemanning, die vanuit "moederonderzeeboten" konden worden uitgezet. Voor onderzeeboten werd een kleinere, 53 cm versie van de lange lanstorpedo ontwikkeld. Al deze ontwikkelingen hadden ten doel het gebrek aan pariteit met de Amerikaanse marine als gevolg van de verdragen te compenseren.[31]

Onbelangrijke schepen bestonden niet: de kleinste torpedobootjager kon verkennen en dodelijk toeslaan, maar het waren zware kruisers die vanaf 1929 een hoofdrol bij verkenningen speelden. Ook de rol van vliegkampschepen nam vanaf toen belangrijk toe in gewicht. Realistische oorlogsscenario's werden niet alleen op papier gespeeld, maar ook op zee. In oktober van dat jaar moest een "blauwe vloot" Japan verdedigen tegen een invasie van een "rode vloot". Deze aanvallende vloot maakte een superieur gebruik van slagschepen, torpedobootjagers, onderzeeboten en vooral vliegkampschepen.

Het verlies van de blauwe vloot vormde een aanleiding meer fondsen voor vliegkampschepen aan te vragen. De marine legde doctrinair een zwaar accent op de integratie in het optreden van de afzonderlijke wapensystemen. Anten maakt melding van het opknippen van de lange, kwetsbare slaglinie 'in divisies van twee of drie zware schepen, elk gesteund door kruisers en torpedojagers. Torpedo-aanvallen op 30 kilometer afstand, en vervolgens op zo'n 6 kilometer, moesten de vijandelijke strijdkrachten en linies verwarren en uitdunnen alvo-

Kairyu mini-onderzeeboot op Yokosuka, september 1945.
Wikimedia Commons.

[30] Evans, *Kaigun*, 212-219.

[31] Evans, *Kaigun*, 262, 266-270, 272-273.

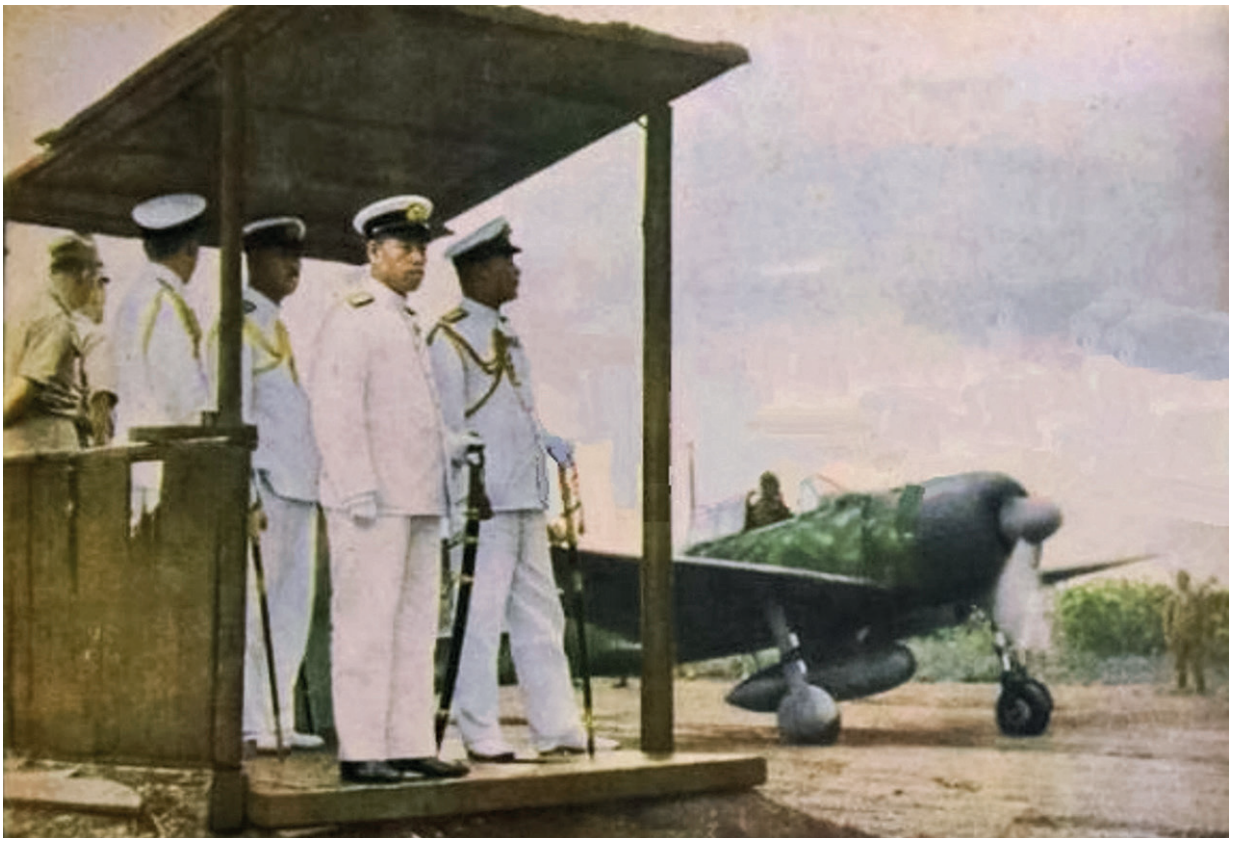

Admiraal Yamamoto Isoroku, vlootcommandant ten tijde van Pearl Harbor, hier in Rabaul, 1943.
Wikimedia Commons.

rens het kanon zou beslissen'.[32] De Japanse doctrine zocht in de jaren twintig naar een verbetering van de effectiviteit van nachtacties. Daarin kregen de commandanten van individuele schepen veel speelruimte. De beoefening van het nachtgevecht was een kwestie van ontwikkeling van de doctrine en leunde sterk op eigen technologie, zoals verlichting, seininrichtingen en nachtkijkers.[33]
Waar het leger zwaar leunde op de dienstplicht, wist de marine een balans tussen vrijwilligers en dienstplichtigen te treffen. In 1941 droegen zo'n 200.000 man het donkerblauwe uniform. Na het "China-incident" kregen de krijgsmachtdelen samen zo'n 60 procent van de overheidsbegroting, waarin de marine steeds het grootste aandeel had. In 1941 beschikte de marine over 11 slagschepen, 9 vliegkampschepen, 38 lichte en zware kruisers, 112 torpedobootjagers en 65 onderzeeboten, de mini-onderzeeërs niet meegerekend.[34]

Japan, de marineluchtmacht

Evenals de legerluchtmacht maakte ook de marineluchtmacht van buitenlandse expertise gebruik toen zij in 1912 haar eerste schreden op weg naar operationele inzet zette. Deze kwam al in het najaar van 1914 toen vier watervliegtuigen vanaf het vliegtuigmoederschip *Wakamiya Maru* verkennings- en bombardementsmissies vlogen tegen Tsingtao, een Duits fort op de kust van China. Tijdens de oorlog werden twee luchtvaartgroepen (*kokutais*[35]) operationeel gesteld, maar verdere kansen om deze middelen in de praktijk te beproeven deden zich in de Eerste Wereldoorlog niet

[32] Jaap Anten, *Navalisme nekt onderzeeboot* (Amsterdam 2011) 584-585.

[33] Evans, *Kaigun*, 273-281.

[34] *Handbook on Japanese Military Forces*, 718-723.

[35] De term *kokutai* duidt op de integrale capaciteit van een marineluchtvaartbasis met de daar gestationeerde vliegende eenheid. Het equivalent ervan aan boord van een vliegdekschip is de *hikotai*, zie Mark R. Peattie, *Sunburst, the Rise of Japanese Naval Air Power*, 1909-1941 (Londen 2001) 253-254.

voor. In 1917 werd het eerste marinevliegtuig van eigen makelij door het marine-arsenaal te Yokosuka afgeleverd. Vier jaar later arriveerde een Britse missie. Deze werd geleid door de ervaren marinevlieger *group captain* William Forbes-Sempill en had niet alleen ten doel Japan moderne vliegtuigen te verkopen, maar ook om de bijbehorende operationele kennis over te dragen. In hetzelfde jaar liep de *Hosho*, 's werelds eerste vliegkampschip als zodanig ontworpen, van stapel.[36]

De vroege introductie van het vliegkampschip impliceerde allerminst dat de marine de ontwikkeling van vliegbases op het land verwaarloosde. Admiraal Shigeyoshi Inoue – de enige prominente voorstander van een derde krijgsmachtdeel; dit idee werd als ketterij beschouwd – bepleitte voor de marineluchtmacht de invoering van landbommenwerpers met een groot bereik, evenals de aanschaf van vliegboten. Deze ideeën vonden wel ingang en impliceerden dus minder nadruk op vliegkampschepen, waarvan Japan aan het einde van de jaren twintig al wel vier had gebouwd.[37]

Naast deze twee hoofdstromingen binnen de marineluchtmacht kwam in de jaren twintig, na experimenten met drijvervliegtuigen voor artilleriewaarneming, pas laat de verkenningstaak in beeld. Met hun obsessie voor slagkracht verkenden de Japanners dus beperkt vanaf vliegkampschepen. Verkennen moest door de vliegtuigen van de escorterende kruisers gebeuren; de zware kruisers *Tone* en *Chikuma* waren zelfs speciaal daartoe uitgerust met katapulten. Lacunes in de verkenning waren mede oorzaak dat de Japanners de Amerikaanse vloot te laat ontdekten in juni 1942 bij Midway, met als resultaat dat alle vier deelnemende vlootvliegkampschepen tot zinken werden gebracht.

De groei van de marineluchtmacht was aanvankelijk bescheiden. Eind 1922 waren er pas vier *kokutais* in bedrijf. Een *kokutai* was het equivalent van een westerse groep of *wing* en bestond uit drie *hikotais* oftewel squadrons. Deze konden zowel uit wielvliegtuigen, drijvervliegtuigen als vliegboten bestaan. Vanaf 1930 nam de sterkte spectaculair toe: in de periode tot Pearl Harbor kwamen er 29 *kokutais* bij, die vanaf een vaste basis opereerden en de naam van die basis droegen. Daarnaast werden vanaf 1936 nog eens 13 expeditionaire (genummerde) groepen opgericht die de toenemende operationele behoefte aan luchtsteun moesten dekken. Zo'n groep kon doorgaans meerdere rollen vervullen en bestond derhalve uit meerdere types. De 3e *Kokutai* bijvoorbeeld werd in april 1941 opgericht en bestond uit jagers en middelzware bommenwerpers. In juli 1941 werd de groep uitgezonden naar Hanoi als speerpunt van de geplande Japanse verovering van Zuidoost-Azië. Vanaf 8 december 1941 zou de 3e *Kokutai* actief zijn op Mindanao (Philipijnen) en op Borneo, Celebes en Java.[38] Een *kokutai* telde in de landversie tussen 24 en 100 vliegtuigen, aan boord van een vliegkampschip 18 tot 27. Als de tactische situatie daartoe noopte, konden enkele *kokutais* onder hetzelfde bevel worden gesteld.

De expansie van het luchtwapen werd mede bevochten door de genoemde invloedrijke admiraal Yamamoto Isoruku (geen familie van de eerdergenoemde). Hij vond dat de marine veel te weinig investeerde in een krachtige marineluchtmacht. Toch was er sprake van grote vooruitgang, vooral dankzij het hoge niveau van luchtvaarttechnologie dat was bereikt door een combinatie van buitenlandse assistentie en binnenlandse innovatie, zij het niet zonder haperingen. Zo ontvouwde de marine in 1932 een ambitieus bouwprogramma dat moest voorzien in een breed gamma aan vliegtuigen. De vliegtuigindustrie slaagde er echter toen niet in, op een verkenningstoestel na, de vereiste kwaliteit te leveren. Twee jaar later was een vervolgprogramma wel succesvol en kon de luchtvaartindustrie redelijk hoogwaardige militaire vliegtuigen leveren. Deze waren grosso modo goed op hun taak berekend, zij het dat de Japanse types in vergelijking met Europese equivalenten onderdeden op aspecten als beschermend pantser, zelfdichtende brandstoftanks en vuurkracht. Een zwakheid in de Japanse doctrine was het accent op concentratie van aanvalskracht ten koste van spreiding, een beginsel dat ook nadelig was voor de organisatie van de marineluchtvloten.[39] Het werkte wel in de aanval op Pearl Harbor, eind 1941 met zes Japanse vlootvliegkampschepen uitgevoerd, welbeschouwd toen de sterkste aanvalsmacht boven water ter wereld.

Op betrekkelijk bescheiden schaal had het marineluchtwapen ervaring opgedaan bij het "incident" van 1932 rond Sjanghai, een zuivere marineoperatie. Toen de zeevliegers in juli 1937 moesten optreden in het tweede Chinees-Japanse conflict, konden zij dan ook naast de legerluchtmacht een grote bijdrage aan de operaties leveren. Westerse waarnemers stelden vast dat de marineluchtmacht daarbij kwantitatief en kwalitatief het beste was georganiseerd. Zo vervulde zij ook strategische rollen als luchtverdediging en *counter-air.*

[36] Francillon, *Japanese aircraft*, 37-38.

[37] Hiervan was de *Kaga* een omgebouwd slagschip en de *Akagi* een omgebouwde slagkruiser. Het totale tonnage bleef binnen de limieten van het Verdrag van Washington.

[38] Peattie, *Sunburst*, 262.

[39] Walter J. Boyne, *The Influence of Air Power upon History* (Gretna 2003) 165-167.

Haar taak in de fase richting Nanking en Suzhou was de vernietiging van de Chinese luchtmacht, terwijl de legerluchtmacht zich richtte op de steun aan het leger op de grond.
In eerste aanleg stond de generale staf van het leger ietwat sceptisch tegenover strategische bombardementen: de uitgestrektheid van China maakte het land minder kwetsbaar. Gaandeweg stapte het leger over dit bezwaar heen. De bombardementen op Lanzhou en Chungking werden begin 1939 zelfs uitgevoerd door het leger, omdat deze intussen betere langeafstandsbommenwerpers (Mitsubishi Ki.21 en Fiat BR.20) had. Maar in mei kwam de marine op het toneel met de zeer bruikbare Mitsubishi G3M. Korte tijd domineerde de marine zelfs de operaties in China, toen het leger voor operaties in Mantsjoerije ("het Nomonhan-incident") reden, in zoverre dat ter bescherming van het bezettingsleger minimale luchtsteun achterbleef.

Slotopmerkingen

De militarisering van Japan vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw heeft zijn weerga in de geschiedenis niet of nauwelijks. Zij sloot wel aan bij de eeuwenlange samuraicultuur die heldhaftigheid als een essentiële waarde zag. Nadat de Amerikanen Japan in 1853 hadden "opengebroken" en er een einde kwam aan het eeuwenlang gekoesterde isolationisme, richtte het land zich op veroveringen in de regio: op het Chinese vasteland, Korea en de eilanden in de Pacific. Voor deze expansie was een doeltreffend leger en een evenzo moderne marine benodigd. Door contacten met de pro-

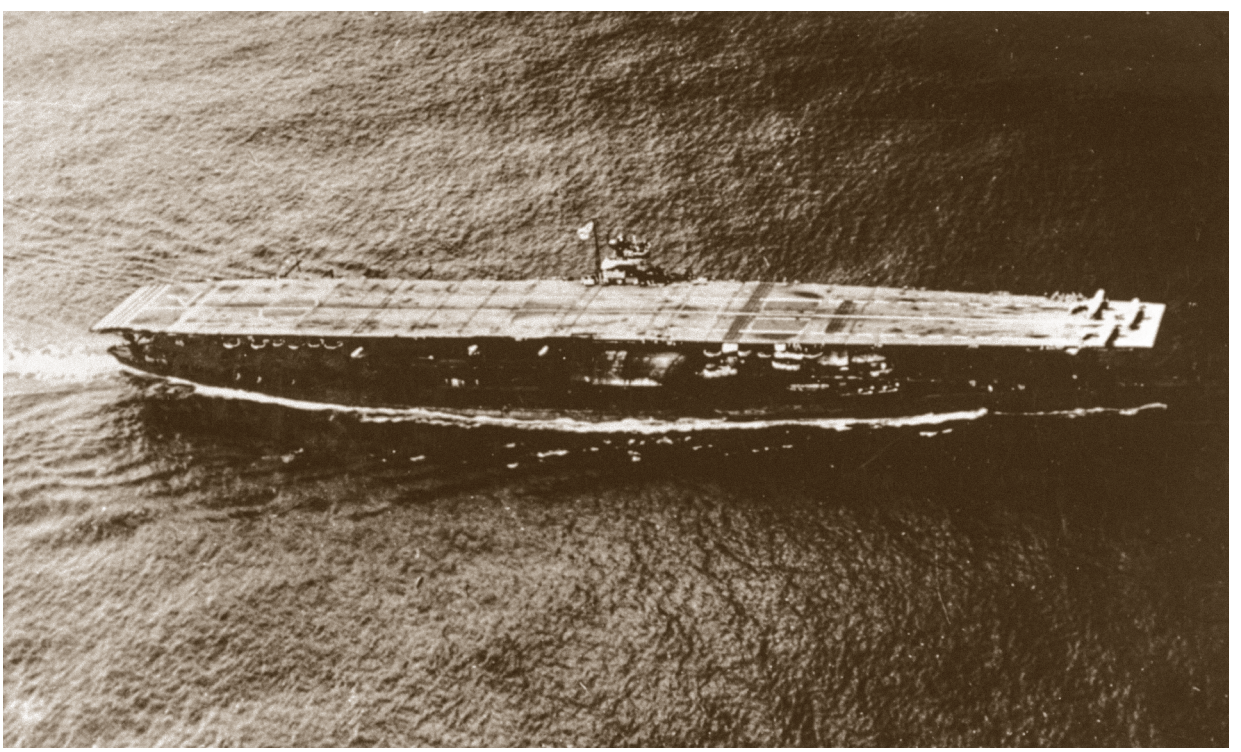

Het vliegkampschip Akagi.
Wikimedia Commons.

tijdelijk zijn vliegtuigen moest terugtrekken. Na terugkeer in december bombardeerde het leger samen met de marine opnieuw strategische doelen rond de stad Lanzhou. De bombardementen op Chungking in mei-september 1940 waren weer grotendeels het werk van de marine. In september 1941 stopten de marineoperaties, toen alle eenheden in verband met de oorlogsplannen werden teruggedirigeerd naar Japan en Formosa. Niet veel later bracht ook de legerluchtmacht de operaties in China aanzienlijk terug om dezelfde minente mogendheden op deze gebieden wist Japan snel grote vooruitgang te boeken. De gebruikelijke gang van zaken was dan: eerst goede ontwerpen kopen, deze analyseren, dan de industrie in staat stellen zelf te bouwen, daarvan leren en als laatste stap een mate van excellentie bereiken die zich met de beste buitenlandse ontwerpen kon meten of – zoals bij de marinejager "Zero" – deze overtreffen. Vaak volgde Japan ook buitenlandse doctrines na, maar er was zeker ruimte voor eigen inzichten. Zo kende het leger nooit het leger-

korpsniveau. En hechtte de marine aan de concentratie van vliegkampschepen, waarvan de keerzijde de kwetsbaarheid voor verrassingsaanvallen was.
In de ontwikkeling van de doctrine volgden beide krijgsmachtdelen hun eigen weg. Bij het leger was het Duitse militaire gedachtegoed al gauw in zwang, bij de marine het Britse. Ook de Fransen konden bogen op interesse van hun Japanse wapenbroeders. Bovenal zagen de Japanse leiders de Amerikanen als rolmodel. Bij de marine oriënteerde men zich minstens zo intensief op de werken van A.T. Mahan als de Amerikanen zelf. Daar ontstonden in de jaren twintig twee denkrichtingen, gebaseerd op slagschepen en vliegkampschepen. Dat laatste schip stond overigens de gelijktijdige ontwikkeling van vliegboten en op land gestationeerde vliegtuigen niet in de weg. Om aan de verplichtingen van de verdragen van Washington en Londen te voldoen en tegelijk de daarin vervatte achterstand op de Verenigde Staten en Groot-Brittannië te corrigeren, legde de marine ook veel nadruk op de ontwikkeling van onderzeeboten en op snelle torpedo's met een groot bereik. Ook de marineluchtmacht was een domein dat ruimte bood voor de opbouw van slagkracht zonder met de verdragen in conflict te komen. Datzelfde gold voor de legerluchtmacht die vanaf 1925 als een zelfstandig wapen binnen het leger een hoofdrol vervulde in alle operaties.
Lange tijd hield Japan zich nauwgezet aan de gemaakte internationale afspraken, maar in de jaren dertig was een combinatie met expansie niet langer mogelijk. De jarenlange sluipende militaire machtsgreep, met moordaanslagen op vooraanstaande politici en militairen, dreef Japan in radicale richting. Eind jaren 1930 faalde ternauwernood een moordaanslag van extremisten op de gematigde admiraal Yamamoto. Tokio was al eerder uit internationale fora, zoals de Volkenbond getreden. Deze werden als dwangbuizen gezien. In die periode verzwakte de regering nog verder ten gunste van de generale staven van leger en marine. Meer dan in andere landen was de competitie tussen beide krijgsmachtdelen hevig. Dat ging zo ver dat ieder voor zich voorbereidingen trof voor een treffen met een tegenstander. Voor het leger was dat de Sovjet-Unie na de veroveringen in China respectievelijk Mantsjoerije. De marine had vooral behoefte aan olie. Daar Japan grondstofarm was, was het aangewezen op import uit de Verenigde Staten en Nederlands-Indië. Bij de zogeheten drang naar Zuiden (de *Nanyo*) dacht men dan ook vooral aan het olierijke Nederlands-Indië.
Aanvankelijk meende de marine dat Nederlands-Indië afzonderlijk kon worden veroverd en wel vanuit het dichtbijgelegen Palau (Micronesië), maar een *war game* toonde aan dat dan ook de Amerikanen en de Britten in de oorlog zouden worden betrokken. Na de Franse nederlaag tegen de Duitsers in juni 1940 en de latere openstelling van Indochina door het Vichyregime zette de marine in op een offensief via dat gebied. Daarmee stond een oorlog vast, maar eerst moest de sterkste vijand worden uitgeschakeld. De relaties met Washington bevonden zich vanwege het Japanse optreden in China toch al in zeer onrustig vaarwater. De diplomatieke escalatie in de loop van 1941 culmineerde in de aanval op Pearl Harbor en de gelijktijdige invasie van Malakka in december van dat jaar. Via dat schiereiland en de Filipijnen lag nu de weg open naar het voornaamste doel: Nederlands-Indië. Aldus prevaleerde de marinestrategie.

Driewerf Boreel!

Jacques A.C. Bartels[1]

Vaandeldrager der Schutterij van s'-Gravenhage, 1830-1839.
Buitentekstillustratie, 1830-1839.
Nationaal Militair Museum (NMM)

Schutter te paard van 's-Gravenhage, 1830-1839.
Papier, 1840-1850.
NMM

Marsen en liederen horen bij militaire eenheden. Militaire muziek is immers een bindende factor bij het beleven van de traditie van het wapen of dienstvak. Maar ook bij het grote publiek zijn sommige van deze muzikale uitingen bekend. In Nederland mag bijvoorbeeld op Prinsjesdag de Grenadiersmars met het *Turf in je ransel*, bij de Britten de *Grenadiers March* bij het *Trooping the Colour* op een warm onthaal rekenen. Taptoes zijn, ook internationaal, publiekstrekkers van de eerste orde.

Vanzelfsprekend kent het wapen der cavalerie zijn eigen defileermars, de in 1881 door kapelmeester H.A. Karels van het 1e Regiment Huzaren gecomponeerde Huzarenmars. Naast deze "overkoepelende" mars hebben de respectieve regimenten hun eigen mars. Het Regiment Huzaren van Boreel heeft een gelijknamige mars, gecomponeerd door adjudant J.A. Reynhoudt, van 1949 tot 1971 kapelmeester van het Trompetterkorps der Cavalerie. Bij elke bijeenkomst waar meer dan twee "blauwe huzaren" aanwe-

[1] De auteur is voorzitter van de Commissie Burgerbewapening en Schutterij van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap.

Het vertrek van de vrijwillige Haagsche Schutterij onder bevel van de luitenant-kolonel L. Boreel, Den Haag, 16 oktober 1830. Prent, 1830-1831.
Rijksmuseum, Amsterdam.

zig zijn, wordt – waar ook ter wereld – uit volle borst het "Wij zijn huzaar, wij zijn huzaren van Boreel" gezongen.

Wij zijn huzaar
Wij zijn Huzaren van Boreel
Trouw aan elkaar
En voor ons is niets te veel
Onze Vorstin
Zullen wij altijd vereren
Wij zijn Huzaren, wij zijn Huzaren
Wij zijn Huzaren van Boreel.
Met een extra uitroep "BOREEL!"

Minder bekend is waarschijnlijk dat het moederregiment van het Regiment Huzaren van Boreel, het 4e (Half) Regiment Huzaren, met Deventer als garnizoensstad, ook een eigen Boreellied kende. Het was de wachtmeester-trompetter D.C. Wisman, na de oorlog van 1946 tot 1949 kapelmeester van het Trompetterkorps, die zowel tekst als muziek van het "Boreelhuzarenlied" voor zijn rekening had genomen.

In de tekst komt de lezer naast uiteraard het paard, ook de andere vervoermiddelen tegen; de auto en de motor. Maar duidelijk is wel, hoe kan het ook anders in die tijd, dat het paard favoriet is.

Huzaren van Boreel
Die zijn er niet zooveel
Maar wat er is staat bovenaan.
Te paard zijn is niet te weerstaan.
Doch als het moet, dan ook te voet
Den vijand tegemoet.
Doch als het moet, dan ook den vijand tegemoet.
Huzaren van Boreel,
Voor hen is niets te veel.
Op auto's, motor en te paard
Zijn zij voor 't leger heel wat waard.
Ons paard blijft echter favoriet!
Huzaar, vergeet dat niet.
Ons paard blijft echter favoriet
Huzaar, vergeet dat niet!

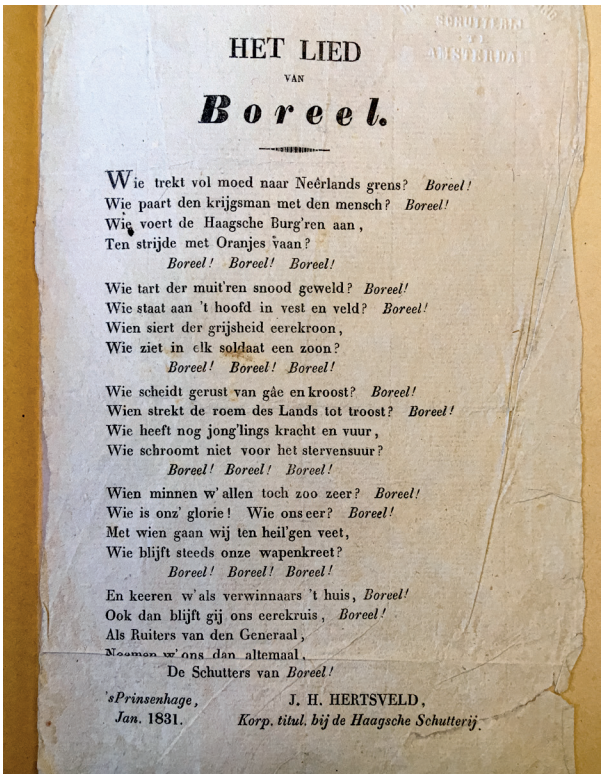

HET LIED
VAN
Boreel.

Wie trekt vol moed naar Neêrlands grens? *Boreel!*
Wie paart den krijgsman met den mensch? *Boreel!*
Wie voert de Haagsche Burg'ren aan,
Ten strijde met Oranjes vaan?
Boreel! Boreel! Boreel!

Wie tart der muit'ren snood geweld? *Boreel!*
Wie staat aan 't hoofd in vest en veld? *Boreel!*
Wien siert der grijsheid eerekroon,
Wie ziet in elk soldaat een zoon?
Boreel! Boreel! Boreel!

Wie scheidt gerust van gâe en kroost? *Boreel!*
Wien strekt de roem des Lands tot troost? *Boreel!*
Wie heeft nog jong'lings kracht en vuur,
Wie schroomt niet voor het stervensuur?
Boreel! Boreel! Boreel!

Wien minnen w' allen toch zoo zeer? *Boreel!*
Wie is onz' glorie! Wie ons eer? *Boreel!*
Met wien gaan wij ten heil'gen veet,
Wie blijft steeds onze wapenkreet?
Boreel! Boreel! Boreel!

En keeren w' als verwinnaars 't huis, *Boreel!*
Ook dan blijft gij ons eerekruis, *Boreel!*
Als Ruiters van den Generaal,
Noemen w' ons dan altemaal,
De Schutters van *Boreel!*

'sPrinsenhage, J. H. HERTSVELD,
Jan. 1831. *Korp. titul. bij de Haagsche Schutterij.*

Het lied van Boreel, 1831.
Koninklijk Oudheidkundig Genootschap.

Recent onderzoek in de collectie Burgerbewapening en Schutterij van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap leverde mij onlangs onverwacht nog een derde Boreellied op. Stammen de hierboven beschreven teksten uit de twintigste eeuw, *Het Lied van Boreel* stamt uit januari 1831. De tekst is krijgshaftig en tegen muiters gericht. Begrijpelijk, want zoals bekend waren in de ogen van de noordelijke Nederlanders de Belgen, die tegen het Nederlandse gezag in opstand waren gekomen, muiters.
Overal in Nederland verzamelden zich stedelijke schutterijen en andere vrijwillige (studenten)korpsen om samen met het veldleger aan dit "verfoeilijk" optreden een einde te maken. Zo ook in Den Haag. Daar vandaan vertrok onder commando van luitenant-kolonel Lucas Boreel de Haagse Schutterij op 16 oktober 1830 met wapperend vaandel en slaande trom richting het zuiden. Dit naar aanleiding van het op 4 oktober uitroepen van de onafhankelijkheid door het (Belgische) Voorloopige Bewind. De Haagse Schutterij, die ook een afdeling cavalerie kende, sloeg het bivak op in Princenhage bij Breda, waar diverse eenheden de winter doorbrachten. In geheel Noord-Brabant overigens concentreerde Willem I zijn troepen die uiteindelijk op 2 augustus België binnenvielen, het begin van de Tiendaagse Veldtocht. Het was in januari 1831 te Princenhage dat het door de korporaal titulair J.H Hertsveld gecomponeerde Boreellied in druk verscheen. De tekst hiervan luidde:

Wie trekt vol moet naar Neêrlands grens? Boreel!
Wie paart den krijgsman met den mensch? Boreel!
Wie voert de Haagsche Burg`ren aan? Boreel!
Ten strijde met Oranjes vaan?
Boreel! Boreel! Boreel!

Wie tart der muit'ren snood geweld? Boreel!
Wie staat aan 't hoofd in vest en veld? Boreel!
Wien siert der grijsheid eerekroon?
Wie ziet in elk soldaat een zoon?
Boreel! Boreel! Boreel!

Wie scheidt gerust van gâe en kroost? Boreel!
Wies strekt de roem des Lands tot troost? Boreel!
Wie heeft nog jong'lings kracht en vuur,
Wie schroomt niet voor het stervensuur?
Boreel! Boreel! Boreel!

Wien minnen w'allen toch zo zeer? Boreel!
Wie is onz' glorie? Wie ons eer? Boreel!
Met wie gaan wij ten heil'gen veet,
Wie blijft steeds onze wapenkreet?
Boreel! Boreel! Boreel!

En keeren w' als verwinnaars 't huis, Boreel!
Ook dan blijft gij ons eerekruis, Boreel!
Als Ruiters van den Generaal,
Noemen w' ons dan altemaal,
De Schutters van Boreel!

Of de eerste huzaren van Boreel onder luitenant-kolonel Willem François Boreel bij Quatre Bras en Waterloo ook een eigen lied hadden, ligt in de schoot der goden verborgen. Tot die tijd is *Het Lied van Boreel* van de Haagse Schutterij het oudste aan Boreel gerelateerde lied. Duidelijk is dat in alle drie bovenvermelde teksten er één constante is: Boreel!

Nico de Bode: PTT'er, verzetsstrijder en bevrijder van Amsterdam

Elsa Miedema, MA

'We zagen de Duitsers in de verte aankomen. Wij waren er al eerder, dus wij stonden ze op te wachten langs de weg. Op hun wagen zat een witte vlag. Toen ze bij ons aan waren gekomen stapten ze uit en klapten met ze hun hakken tegen elkaar. Ze wilden de Hitlergroet brengen, maar de generaal gaf hen zo'n afkeurende blik dat ze het maar lieten. Uiteindelijk salueerden de officieren onderling, want dat is toch iets internationaals.'
Dit vertelde Nico de Bode (1913-2000) op een herfstdag in 1992 aan zijn dochter Xandra over de capitulatieonderhandelingen tussen de Duitsers en de geallieerden in De Nude, een plaatsje bij Wageningen. Xandra had hem gevraagd om haar zijn verhaal over de oorlog te vertellen. Deze vraag leidde tot een serie uitgebreide interviews, waarin Nico vertelde over zijn werk bij de PTT, hoe hij bij het verzet belandde en hoe hij uiteindelijk bij het Canadese 1e Leger terechtkwam. Samen met de Canadezen nam hij deel aan de bevrijding van Nederland.
Dit interview en wat (ego)documenten zijn het enige dat nog over is van Nico's verhaal na zijn overlijden. Zijn verhaal is van belang, omdat het een unieke beschouwing geeft van al bekende historische feiten, bijvoorbeeld over de Duitse capitulatie. Hiermee is het een aanvulling op de bestaande historiografie. Dit artikel is een reconstructie van zijn tijd bij het Canadese leger en een plaatsing van zijn verhaal in de historische context. Hoe is hij als Nederlander in het Canadese leger beland en wat waren zijn taken daar? En in hoeverre is zijn verhaal uniek? Het interview gold als basis voor dit artikel.

Nicolaas Tjalling de Bode in 1945.
Privécollectie Nico de Bode.

De bevrijding van Nederland

De periode vanaf juni 1944 is in de Canadese geschiedschrijving te boek komen te staan als de Victory Campaign. Begin september hadden de geallieerden de Duitse strijdkrachten zo ver teruggedrongen dat ze bij de Belgisch-Nederlandse grens waren aangekomen. De Nederlandse bevrijding begon onder meer met de Slag om de Schelde. De Duitse tegenstand was daarna op verschillende plaatsen in Nederland zeer taai: pas in mei 1945 vond de Duitse capitulatie plaats.[1] Van alle troepen bleven de Canadezen het langst in ons land. Gedurende de bevrijding werden zij zo hartelijk ontvangen dat er in 1946 zo'n 4.500 kinderen werden geboren uit de onderonsjes tussen de Nederlandse meisjes en Canadese militairen.[2]
In het 1e Canadese Leger vochten naast Canadezen, ook Amerikanen, Britten, Polen, Noren, Britten, Belgen en

[1] Charles Perry Stacey, *The Victory Campaign: the operations in North-West Europe 1944-1945* (Ottowa 1960) 358-421.
[2] Hen Bollen en Paul Vroemen, *Canadezen in actie* (Warnsveld 1994) 276.

Nederlanders. Een van die Nederlanders was de toen 31-jarige Nicolaas Tjalling de Bode. Nico werd geboren in Harlingen en groeide op in Sittard. Hij werd uitgeloot voor militaire dienst, waardoor hij gelijk kon beginnen aan een vervolgopleiding. Dit werd de opleiding elektrotechniek aan de hts in Haarlem. Na het behalen van zijn diploma kreeg hij net voor de oorlog een baan bij de PTT. Via een collega kwam hij in de zomer van 1941 in aanraking met de Landelijke Knokploegen (LKP), waarbij hij zich aansloot. Zijn taak binnen het verzet was voornamelijk het onderhouden van illegale telefoonverbindingen, om het contact binnen het verzet te bevorderen.

Operatie Market Garden

Nico heeft door zijn werk bij de PPT en zijn rol in het verzet enerverende oorlogsjaren beleefd. Hij was naar eigen zeggen op het PTT-kantoor in Rotterdam aanwezig tijdens het bombardement van 14 mei 1940. Tegen het einde van de oorlog was Nico werkzaam in Arnhem, waar hij van 17 tot 26 september 1944 operatie Market Garden meemaakte. 41.628 Britse, Amerikaanse en Poolse luchtlandingstroepen werden in de omgeving van Eindhoven, Nijmegen en Arnhem gedropt om zo achter de zwaar verdedigde Duitse Siegfriedlinie[3] terecht te komen. Op de grond moest het Britse 30e Legerkorps oprukken over de door de luchtlandingstroepen vrijgemaakte route. Tegelijkertijd moesten belangrijke bruggen over de Maas, Waal en Neder-Rijn op de Duitsers veroverd worden. Het doel van de operatie was om de Duitse strijdkrachten af te snijden in het westen van Nederland om vervolgens door te kunnen stoten naar het Ruhrgebied. Deze grootste luchtlandingsoperatie in de geschiedenis zou voor een snel einde van de oorlog moeten zorgen. Maar het plan liep niet zoals verwacht. Het kostte meer tijd dan ingeschat om de Duitsers terug te dringen en uiteindelijk lukte het niet om de laatste brug bij Arnhem in te nemen. Het lukte de geallieerden evenmin om West-Nederland in te nemen. De operatie was grotendeels mislukt.[4]

Landing van parachutisten in een van de landingszones tijdens operatie Market Garden. In het terrein liggen al enkele zweefvliegtuigen van een eerdere landing.
Beeldbank Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH).

Volgens Nico bood de LKP de Britten hun hulp aan om Market Garden tot een succes te maken. De Britten wimpelden deze hulp echter af, waardoor de verzetsstrijders machteloos moesten toekijken hoe de operatie mislukte.[5] Dit was een zware domper voor het Nederlandse verzet. Nico vertelde in het interview over de teleurstelling: 'Ik ben er van overtuigd dat als zij akkoord waren gegaan, de brug veel sneller bereikt was en dat er veel meer kans was geweest om haar te veroveren en te behouden. Wij hadden alle wegen kunnen aangeven, alle illegale adressen om mensen onder te brengen, om soldaten te laten verdwijnen. God mag weten wat allemaal. We hadden munitieplaatsen aan kunnen wijzen, we hadden aan kunnen geven waar de Duitsers zaten, enzovoort. Ja, dat was allemaal mogelijk geweest. Het was hoofdzakelijk mijn werk geweest om dat van tevoren te organiseren.'[6]

Nico's beschrijving van de Britse houding tegenover de Nederlanders past in een algemener beeld van de Britten, die tijdens de bevrijding van Nederland niet of nauwelijks gebruik wilden maken van de diensten van het Nederlandse verzet. Zo werd ook de Irenebrigade, die de Britten zou assisteren bij Market Garden, niet op de hoogte gebracht van de plannen en niet betrokken bij de gevechtsacties. De terughoudende Britse houding, die tevens begrijpelijk was gezien de omstandigheden, zorgde bij de Nederlanders die met hen wilden samenwerken meermaals voor frustratie.[7]

[3] De Siegfriedlinie, bij de Duitsers beter bekend als de *Westwall*, was een Duitse verdedigingslinie die vanaf de grens tussen Limburg en Duitsland 630 kilometer naar het zuiden liep tot aan de Zwitserse grens.

[4] Stacey, *The Victory Campaign*, 310-322.

[5] Christ Klep en Ben Schoenmaker, *De bevrijding van Nederland 1944-1945: Oorlog op de flank* (Den Haag 1995) 152.

[6] Interview Nico de Bode, Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Online Losse Stukken, 77.

[7] Klep en Schoenmaker, *De bevrijding van Nederland 1944-1945*, 150-157.

Nico's LKP-bewijs.
Privécollectie Nico de Bode.

In dienst bij het Canadese 1e Leger

Na deze teleurstelling wilde Nico er alles aan doen om zich aan te sluiten bij de geallieerden. Aangezien de Canadezen wel openstonden voor Nederlandse hulp vatte Nico het plan op om zich bij het Canadese leger te voegen. Dit lukte uiteindelijk op 24 maart 1945. Op onverklaarbare wijze hoorden de Canadezen van Nico's bestaan en zijn kennis van verbindingen, waarna ze hem thuis ophaalden en meenamen naar een kamp van het 1e Canadese Leger in Wijchen, ten zuiden van Nijmegen. Dat moment is voor Nico altijd onverklaarbaar gebleven. In het interview zei hij hierover: 'Ik was stomverbaasd. Ik zei: hoe weten jullie dat ik hier ben? Die Canadezen waren wonderlijke mensen. Werkelijk, tovenaars soms.'[8]
In het kamp werd hij benoemd tot reserve-2e luitenant in het Canadese leger en samen met nog vier PTT-collega's ingedeeld bij het Signal Corps, dat onder leiding stond van kolonel Arthur Wrinch. Het Signal Corps was de verbindingsdienst in het Canadese leger. De "Signals" waren verantwoordelijk voor zowel radio- als telefoonverbindingen. De "Dutch boys", zoals de Canadezen de Nederlanders noemden, werden belast met het aanleggen en herstellen van telefoonkabels. Zij waren van toegevoegde waarde voor het Canadese Signal Corps, omdat ze de bestaande infrastructuur kenden: veel telefoonlijnen waren nog intact. Deze zouden de Canadezen kunnen gebruiken, mits ze de vereiste kennis hadden. Het was de taak van de Nederlanders om hen hierbij te helpen.

Telefoonverbinding met de Duitsers

Een maand ging voorbij, waarin Nico en zijn mede-Signals verschillende klussen kregen toebedeeld, terwijl het einde van de oorlog naderde. Eind april begonnen de onderhandelingen tussen de Duitse bezetter en de geallieerden op gang te komen. In de laatste aprildagen stond de Duitse chef-staf generaal Paul Reichelt voedselhulp aan het nog bezette West-Nederland toe en op 1 mei kwam het dan eindelijk tot onderhandelingen over de Duitse capitulatie.[9] Het contact tussen beide partijen vond in eerste instantie plaats via een telefonische verbinding, dit betekende dat de PTT'ers aan het werk moesten. Zo kregen zij de volgende opdracht: er moest op 1 mei een telefonische verbinding gerealiseerd worden tussen het Duitse hoofdkwartier in Hilversum en de Canadezen, als gevolg van de Duitse wens om in contact te komen met de geallieerden. Nico kwam er uiteindelijk achter dat de telefoonkabel tussen Arnhem en Utrecht kapot was en een telefoonverbinding dus niet mogelijk was. Die kapotte telefoonkabel zorgde volgens Nico voor veel frustratie binnen het kamp: 'Ze [de Canadese bevelhebbers] waren woedend. Ze hebben zelfs met de krijgsraad gedreigd. Dat kun je je nu misschien niet voorstellen, maar zij zaten natuurlijk even hard te wachten op het einde van de oorlog als

Officieren van het Signal Corps voor de officiersmess op de Beethovenlaan in Hilversum.
Privécollectie Nico de Bode.

alle anderen. En dit had het einde van de oorlog kunnen betekenen. Je moet niet vergeten dat er elk uur tientallen geallieerden sneuvelden, dus elk uur telde.'[10]
Uiteindelijk wisten de Canadezen via een radiobericht contact te leggen met het Duitse hoofdkwartier en kon-

[8] Interview Nico de Bode, 99.
[9] Bollen en Vroemen, *Canadezen in actie*, 232.
[10] Interview Nico de Bode, 131.

den zo een ontmoeting arrangeren. Deze ontmoeting vond later die dag plaats in het plaatsje De Nude. Hier gaf de Duitse generaal Reichelt toestemming voor een grootschalige bevoorrading van West-Nederland: operatie-Faust ging diezelfde dag nog van start. Wat betreft de capitulatie-onderhandelingen, moest Reichelt nog overleggen met zijn bevelhebber, generaal Johannes Blaskowitz. Nico was aanwezig bij de ontmoeting tussen generaal Reichelt en de Canadese generaal Charles Foulkes in De Nude. Hij mocht niet opvallen als Nederlander tussen de geallieerden, aangezien de Duitse generaals geen Nederlanders bij het onderhandelingsproces duldden. Generaal Foulkes wilde echter

De capitulatieonderhandelingen in Hotel De Wereld in Wageningen op 5 mei 1945. De man links met de bril is generaal Blaskowitz, de man rechts met de bril is generaal Foulkes en rechts vooraan met de sigaret zit prins Bernhard. Beeldbank NIMH.

wel een Nederlandse afgezant bij zich hebben. Voor deze taak koos hij Nico. Zo was Nico getuige van een zeer belangrijke gebeurtenis in een reeks ontmoetingen die uiteindelijk zouden leiden tot de capitulatie van Duitsland.[11]

Verwarring over de Duitse capitulatie

Over wat er zich precies afspeelde bij de Duitse capitulatie bestaat vandaag de dag nog enige verwarring. Eind april 1945 vielen de Duitse strijdkrachten uit elkaar. Een groot deel van Nederland was door de geallieerden al bevrijd. Alleen het westen van het land stond nog onder Duits gezag. Op 3 mei werd een Duitse militaire delegatie bij de Britse opperbevelhebber Montgomery ontboden op het hoofdkwartier op de Lüneburger Heide. Hier werd de Duitse officieren getoond hoe slecht de Duitse troepen ervoor stonden. Dit leidde tot voorbereidende besprekingen over de capitulatie. Op 4 mei keerde de Duitse delegatie terug en werd op de Lüneburger Heide de akte van overgave (*Instrument of Surrender*) getekend. Hiermee stemde het Duitse opperbevel in met de onvoorwaardelijke capitulatie van de Duitse strijdkrachten in Nederland, Noordwest-Duitsland, Sleeswijk-Holstein en Denemarken. Deze zou officieel op 5 mei om 08.00 uur van kracht worden. Op dat moment zou ook Blaskowitz, de Duitse bevelhebber in Nederland, moeten capituleren. Dit gebeurde echter niet.

Op 4 mei waren ook in Nederland capitulatiebesprekingen van start gegaan. Blaskowitz had wederom zijn chef-staf Reichelt hiernaartoe gestuurd. Uiteindelijk kwamen er geen afspraken voort uit de conferentie. Het bericht over de capitulatie in Noordwest-Europa bereikte de Duitsers tegen de avond, waarop Blaskowitz aangaf de capitulatie niet te erkennen. Hij stelde dat deze in Nederland alleen gold voor het gebied rond Delfzijl, hoewel de Duitse troepen daar al op 2 mei hun wapens hadden neergelegd. Tijdens de nacht van 4 op 5 mei ontving Blaskowitz een order van het Duitse opperbevel, waarin bevolen werd dat de Duitse troepen op 5 mei om 08.00 uur de wapens neer moesten leggen. Blaskowitz kon niet anders dan gehoorzamen en stemde in met een onderhandeling over de capitulatie.[12]

Op 5 mei om 11.00 uur kwamen de Duitse delegatie (zonder Blaskowitz) en de Canadese delegatie, onder leiding van generaal Foulkes, samen in Wageningen. Vroeg in de ochtend was Nico, samen met de andere Nederlanders in Canadese dienst eropuit gestuurd om alles in Hotel De Wereld in orde te maken voor de bijeenkomst. Er moest schoongemaakt worden en er moesten telefoonlijnen aangelegd worden.[13] De Canadezen hadden het document met overgavebevelen bij zich (*Articles of Surrender*), dat al enkele maanden daarvoor was opgesteld. Dit document werd uitvoerig doorgenomen. Uiteindelijk werd Reichelt opgedragen om aan het einde van de dag terug te komen met Blaskowitz om het document officieel te ondertekenen. Om 16.00 uur kwam Blaskowitz aan in Wageningen bij Hotel De Wereld. Hier waren naast de Duitse en de Canadese delegatie, prins Bernhard, een aantal tolken en meerdere journalisten en fotografen aanwezig.

[11] Interview Nico de Bode 133-137; Bollen en Vroemen, *Canadezen in actie*, 232; Klep en Schoenmaker, *De bevrijding van Nederland 1944-1945*, 311-313.

[12] Bollen en Vroemen, *Canadezen in actie*, 238.

[13] Interview Nico de Bode, 137.

De intocht van de Canadezen in Amsterdam op 8 mei. Amsterdammers klimmen op de legertrucks om de bevrijding te vieren. Beeldbank NIMH.

Foulkes nam het capitulatie-document punt voor punt met Blaskowitz door. Blaskowitz gaf hierna aan dat hij meer tijd nodig had om enkele dingen te regelen en in gang te zetten. Foulkes gaf hem hiervoor 24 uur. Hij gaf de Duitse delegatie een exemplaar van het document mee om nader te bestuderen. Hoewel het document nog niet ondertekend was, was de capitulatie een feit. Op 6 mei om 16.30 uur kwamen de delegaties opnieuw samen, nu in de aula van de Landbouwhogeschool. Zonder pers of andere toeschouwers. Hier werd de capitulatie officieel gemaakt.[14] Nico maakt de capitulatie van een afstandje mee. Nadat hem was opgedragen om Hotel De Wereld toegankelijk te maken voor de capitulatieonderhandelingen, werd hij verder niet meer betrokken bij de onderhandelingen zelf. Als Nederlands vertegenwoordiger was prins Bernhard, bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten, aanwezig. Nico was inmiddels teruggekeerd naar het Canadese kamp, dat inmiddels in Apeldoorn lag.[15]

De bevrijding van Amsterdam

Na de officiële capitulatie van de Duitsers op 6 mei was de oorlog nog niet voorbij. Op veel plekken weigerden Duitse soldaten de wapens neer te leggen. De geallieerden moesten hun bevrijdingsroute naar het westen na de capitulatie nog afmaken, om de Duitsers te ontwapenen en krijgsgevangen te maken.[16]
Op 8 mei stuurde Signal-commandant Wrinch Nico en zijn PTT-collega's door naar Amsterdam om de verbindingen met Hilversum te herstellen, omdat het Canadese kamp zich toen daar bevond. Op deze dag zou ook de intocht in Amsterdam plaatsvinden, waarbij de geallieerden de nog achtergebleven Duitsers moesten ontwapenen. Ze reden achter de Canadese colonne aan naar Amsterdam, maar onderweg raakten ze de colonne kwijt en reden daarom op eigen houtje naar de hoofdstad. Aangekomen bij het hoofdpostkantoor aan de Spuistraat sloeg de schrik hen om het hart: voor het kantoor stond een aantal rijen Duitse soldaten in de houding, met bovenaan de trappen Duitse hoge officieren. Er was geen enkele Canadees te bekennen. Later zou blijken dat zij daar stonden om zich over

[14] Bollen en Vroemen, *Canadezen in actie*, 237-248; Klep en Schoenmaker, *De bevrijding van Nederland*, 311-313.

[15] Interview Nico de Bode, 137-138.

[16] Klep en Schoenmaker, *De bevrijding van Nederland*, 313.

te geven aan de geallieerden. Deze confrontatie was voor zowel de Nederlanders als de Duitsers een grote verrassing. De Bode werd meegenomen naar de kelder van het kantoor, waar de overgave officieel plaats moest vinden. De Duitse commandant, die in de veronderstelling was dat Nico een Canadese officier was, vroeg Nico of hij namens de geallieerden de overgave van Amsterdam accepteerde. Terwijl hij dat vroeg, richtten de Duitse militairen om hem heen hun pistool op Nico. Nico, die er alles aan deed om het insigne van de Nederlandse Leeuw op zijn uniform uit het zicht van de Duitsers te houden, moest onder hoge druk een belangrijke beslissing nemen.[17] Op de Dam hadden de dag ervoor Duitse soldaten op de feestvierende menigte geschoten, waarbij zo'n twintig doden waren gevallen. Nico wist dat wanneer hij verkeerd handelde, hem hetzelfde lot kon treffen.[18] 'Ja, ik kom Amsterdam overnemen', was het koelbloedige antwoord van De Bode. Het geluk was aan zijn zijde, want op dat moment hadden de andere PTT'ers verbinding met Hilversum gemaakt, waardoor hij kolonel Wrinch kon bellen. Na de Duitse troepen bevolen te hebben op hem te wachten in de kelder, haastte hij zich naar boven om Wrinch te bellen, die toevalligerwijs juist op dat moment aanwezig was op de centrale in Hilversum. Nadat Nico hem had ingelicht over de situatie spraken ze af op de Berlagebrug, om vervolgens met het leger Amsterdam in te trekken en de stad officieel in te nemen. En zo geschiedde. Toen de gehele colonne in Amsterdam was gearriveerd sprak kolonel Wrinch met de Duitse commandant, waarna de Duitse troepen zich officieel overgaven. Zo kan Nico de Bode dus gezien worden als de bevrijder van Amsterdam.[19] Hoewel er geen reden is om te twijfelen aan dit bijzondere verhaal van 2e luitenant De Bode, is het niet terug te vinden in de literatuur over de bevrijding van Amsterdam. Bij dit deel van het verhaal moeten we dus volledig afgaan op de beschrijvingen van Nico, die over het algemeen, afgezien van enkele verwarringen, vrijwel volledig overeenkomen met de officiële geschiedschrijving.

Vals paspoort van Cornelis Miedema. Zijn echte geboortedatum is 19 april 1925, maar aangezien hij was ondergedoken om aan de studentenrazzia te ontkomen, moest hij een dekmantel hebben. Volgens dit paspoort was hij de leeftijd van student al voorbij en was hij landbouwer in Lichtenvoorde, waar hij op dat moment ondergedoken zat.
Privécollectie Cornelis Miedema.

Nico's verhaal in perspectief

Zoals hierboven te lezen valt, beleefde Nico de Bode enerverende oorlogsjaren tussen 1940 en 1945. Als PTT'er, lid van de LKP en in dienst van het Canadese leger maakte hij meerdere schakelmomenten mee, die achteraf beslissend bleken voor het verloop van de oorlog. Maar hoe uniek is zijn verhaal eigenlijk? Zoals gezegd was Nico niet de enige Nederlander in Canadese dienst. Er waren talloze Nederlandse jongemannen die zich bij de geallieerden aansloten. Zo ook Cornelis Miedema. Hij ging als zeventienjarige aan het begin van de oorlog Wiskunde studeren aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Toen er eind 1942 een studentenrazzia op de universiteit plaatsvond, moest Cornelis onderduiken. Met behulp van het verzet werd hij ondergebracht in de Achterhoek. Op 31 maart 1945 werd de Achterhoek bevrijd door de Canadezen. De afdeling luchtdoelgeschut had echter veel manschappen verloren in 1943 tijdens de zware gevechten op Sicilië en er werd gezocht naar plaatsvervangers voor de gesneuvelden. Daarom vroegen ze aan de plaatselijke illegaliteit (dit was in de Achterhoek de LO: Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers) of er enkele jongemannen beschikbaar waren om hun eenheid mee aan te vullen. Zo ging ook Cornelis in dienst bij het 1e Canadese Leger. De Nederlanders noemden zichzelf Circus Kruls, omdat zij onder het gezag van generaal-majoor Hendrik Kruls vielen. Kruls stond aan het hoofd van het Militair Gezag dat onder andere tot taak had collaborateurs op te pakken. Zo kreeg Cornelis de taak om samen met andere militairen die onder het gezag van Kruls vielen op wacht te staan onderaan de Grebbeberg, om zo Nederlandse SS'ers klem te zetten. Zo handelden Nico en Cornelis op hetzelfde moment aan de andere kant van Nederland,

[17] Interview Nico de Bode, 149-150.

[18] Bollen en Vroemen, *Canadezen in actie*, 251-252.

[19] Interview Nico de Bode, 150-153; Bollen en Vroemen, *Canadezen in actie*, 254.

31 mei 1945. Een militair van de Prinses Irenebrigade en een jonge vrouw converseren met andere dansers tijdens het bevrijdingsbal voor militairen van de Prinses Irenebrigade in de Apollohal in Amsterdam.
Beeldbank NIMH.

zonder van elkaar te weten, beiden met hetzelfde doel: ontwapening van de nog aanwezige Duitse soldaten en Nederlandse SS'ers.[20]

Zo zijn er talrijke verhalen van Nederlandse mannen die tijdens de bevrijding in dienst zijn geweest bij de geallieerden. De meesten van hen zijn nu in de negentig, of reeds overleden. Toch zijn weinig verhalen zo kleurrijk als dat van Nico. Zijn verhaal is van belang, omdat het een aanvulling is op de feiten die we al kennen, bijvoorbeeld over de bevrijding van Amsterdam. Ook schetst hij een helder beeld van de Duitse capitulatie, waarover nog de nodige verwarring bestaat, met name over de precieze data. Toch was Nico niet bij de capitulatie zelf aanwezig, zodat hij hier geen hard bewijs over heeft. Ook komt zijn verhaal niet altijd overeen met de historische werkelijkheid, bijvoorbeeld wanneer hij vertelde over zijn eerste opdracht in dienst van het Canadese leger: de telefoonlijnen op de bruggen in Nijmegen controleren. In het interview stelde hij dat de Waalbrug, die hij moest controleren, op veel plekken kapot was door bombardementen. Dit klopt echter niet, op dit punt in de geschiedenis was de Waalbrug intact. Ook werden soms rangen en uniformen door Nico verward tijdens het interview.
Toch is zijn verhaal uniek, voornamelijk omdat De Bode steeds op kernmomenten in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog aanwezig was en al dan niet een rol speelde: tijdens het bombardement op Rotterdam, als PTT'er die een telefoonverbinding tussen het Canadese kamp en de Duitse bezetter moest realiseren, tijdens de vredesonderhandelingen op De Nude, tijdens de bevrijding van Amsterdam en in Hotel De Wereld vlak voordat de capitulatie realiteit werd. Er zijn waarschijnlijk weinig Nederlandse jongemannen geweest die uitgeloot werden voor militaire dienst, maar toch op zoveel militaire vlakken bij het verloop van de Tweede Wereldoorlog direct betrokken zijn geweest.

[20] Interview Cornelis Miedema.

Een Brabants schijnvliegveld

Liesbeth Brama

Bart Beex
Schijnvliegveld De Kiek Alphen-Riel in verhaal en beeld
Uitgave Vereniging Recreatie en Toerisme Goirle
60 pagina's, geïllustreerd
€ 19,95 (excl. verzendkosten)
Bestellen: niek.schenning@hetnet.nl

De lokale geschiedenis heeft soms verrassende verhalen te vertellen. Eind oktober is in het Brabantse land bij Riel en Alphen een Duits schijnvliegveld uit de Tweede Wereldoorlog "nieuw leven ingeblazen". Het schijnvliegveld, De Kiek genaamd, werd tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitse bezetter aangelegd als afleiding voor het echte vliegveld Gilze-Rijen. Het moest geallieerde piloten verleiden hun bommen op het schijnvliegveld af te werpen in plaats van op het echte operationele vliegveld van de *Luftwaffe*. In het kader van 75 jaar bevrijding hebben vele vrijwilligers en sponsoren zich dit jaar sterk gemaakt om het schijnvliegveld weer zichtbaar te maken. Zo is een bestaande commandobunker uitgegraven, zijn er bospaden aangelegd en is als klap op de vuurpijl een op ware grootte nagebouwde Messerschmitt Bf 109 onthuld. Het geheel vormt met informatieborden een toeristisch-recreatief middelpunt. In dit kader is ook een boek over schijnvliegveld De Kiek verschenen van de hand van Bart Beex.

Na de bezetting van Nederland werd in 1940 door de Duitse bezetter al snel een begin gemaakt met het aanleggen van schijnvliegvelden. Nederland vormde door zijn gunstige ligging een ideale uitvalsbasis voor de Luftwaffe voor een luchtoffensief tegen Groot-Brittannië. Het gevolg was dat de Duitse vliegvelden in Nederland natuurlijk ook veel Britse bombardementen te verduren kregen. Om geallieerde bommenwerpers van de daadwerkelijke vliegvelden weg te leiden werd door de Duitse bezetter in de omgeving zogenaamde schijnvliegvelden aangelegd. Vaak compleet met luchtafweer om de vliegtuigen onder vuur te nemen. Een schijnvliegveld had niet van echt te onderscheiden start- en landingsbanen en hangars. Deze banen werden gecreëerd door het afplaggen van heide. Door het gebruik van witkalk kreeg dit vaak een versterkend effect. Hangars en gebouwen werden opgetrokken met behulp van strobalen of houten constructies waar dan ramen op werden geschilderd. Een zeildoek of camouflagenet diende vaak als dak. Verder werden op of aan de rand van het terrein namaakvliegtuigen neergezet. Deze waren gefabriceerd van hout of zeildoek. Dat de bezetter erg inventief was en niets aan het toeval overliet, blijkt wel uit het feit dat soms ook paarden en koeien werden nagemaakt om het agrarische karakter van de omgeving te benadrukken. Om het geheel niet al te statisch te doen lijken, werden er verder grondbewegingen gesimuleerd. Hiervoor werden kosten noch moeite bespaard: een smalspoorbaan werd op de start- en landingsbaan aangelegd waarop een nepvliegtuig werd geplaatst. Deze werd mechanisch maar soms ook aangedreven door een elektrische motor heen en weer getrokken. Bij het vallen van de nacht werd het vliegveld tot leven gewekt met behulp van aangestoken lampen. Geplaatst langs de start- en

landingsbaan moest deze verlichting het verdere werk doen en de aandacht van geallieerde piloten trekken. De vliegvelden kregen van de Duitse bezetter ieder een eigen nummer en naam toegekend. Het schijnvliegveld De Kiek kreeg de naam: *Scheinflugplatz 37* (SF37) ook wel *Kamerun* genoemd. Hiermee werd verwezen naar de in 1884 verworven kolonie in West-Afrika.
Het boek is toegankelijk geschreven en put uit diverse archieven. De verslagen van de gemeentelijke luchtbeschermingsdienst van Alphen en Riel zijn daarbij een dankbare bron. Vaak zijn deze archieven de eerst aangewezen historische bronnen waar detailinformatie is terug te vinden over bombardementen die in de Tweede Wereldoorlog hebben plaatsgevonden. Want dat schijnvliegveld De Kiek slaagde in zijn opzet wordt uit de bronnen wel duidelijk. In de omgeving van het schijnvliegveld vonden een aantal bombardementen plaats waarbij slachtoffers vielen en grote schade werd veroorzaakt. Verkenningsluchtfoto's uit de Tweede Wereldoorlog, kaarten en inlichtingen van het verzet en natuurlijk de lokale overleveringen helpen verder om het beeld van het schijnvliegveld te reconstrueren. Een andere, niet zo voor de hand liggende bron, zijn de archeologische vondsten die in de afgelopen jaren in het terrein zijn gedaan. Zo werden tandpastatubes, flesjes eau-de-cologne, etensblikjes en porselein gevonden. Alle dagelijkse zaken die een Duits militair niet vreemd waren. In het boek is ook aandacht voor de geschiedenis van het schijnvliegveld na de Tweede Wereldoorlog. Zo heeft het na de oorlog gediend als legeringsplaats voor Britse eenheden van de Royal Air Force (RAF) en van 1967 tot 1997 maakte de 1e Luchtmacht Verbindingsgroep gebruik van het terrein. Het gebied heeft vandaag de dag een dubbelfunctie. Het is nog steeds in gebruik als defensieterrein maar heeft ook een functie voor de ontwikkeling van natuur en het waarborgen van het behoud van militair-historisch erfgoed gekregen. Het boek is een aardige inleiding op een onbekend onderwerp. Het wekt wel de indruk wat haastig en slordig te zijn afgewerkt. De bronvermelding is wat summier maar dit wordt ruimschoots goedgemaakt door het rijke illustratiemateriaal en de nauwkeurige reconstructie van het schijnvliegveld. Een interessant en lezenswaardig boek voor diegenen die zich willen verdiepen in de plaatselijke geschiedenis van Alphen en Riel.

Het schijnvliegveld werd door de Luftwaffe ook als noodafwerpterrein gebruikt. Illustratie van de afworp van een zeemijn aan een parachute.
Mikko Kriek, BCL Archeological Support.

Literatuursignaleringen

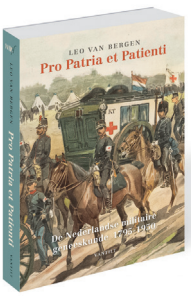

Leo van Bergen, *Pro Patria et Patienti. De Nederlandse militaire geneeskunde 1795-1950*
Uitgeverij Vantilt
372 pag.
ISBN 978-94-60044-46-5
€ 29,50

Richard Hoving, *Josef Kotalla. De Beul van Amersfoort*
Uitgeverij Prometheus
392 pag.
ISBN 978-9044637-23-6
€ 24,99

Hein en Riemke Bernelot Moens, *Levensbeschrijving van Willem Schenck 1772-1846*
Eigen beheer
266 pag.
ISBN 978-94-6323-683-6
€ 25,- (excl. verzendkosten)
te bestellen via:
schenck@bernelotmoens.nl

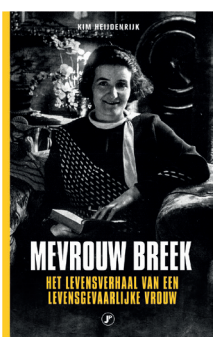

Kim Heijdenrijkt, *Mevrouw Breek: het levensverhaal van een levensgevaarlijke vrouw*
Uitgeverij Just Publishers
256 pag.
ISBN 978-90-8975-089-1
€ 20,-

Wouter van den Brandhof, *Hitlers parachutistengeneraal. Kurt Student 1890-1978. Een militaire biografie*
Uitgeverij Verloren, verwacht december 2019
491 pag.
ISBN 978-90-87048-17-4
€ 39,-

Wolter Noordman, *Schuilplaats de Veluwe. De vluchtlijnen voor geallieerde piloten 1942-1945*
Uitgeverij Omniboek
272 pag.
ISBN 978-94-0191-630-1
€ 23,99

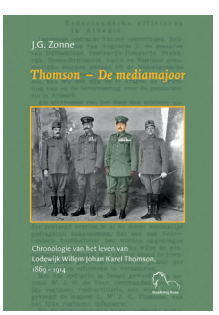

J.G. Zonne, *Thomson. De mediamajoor. Chronologie van het leven van Lodewijk Willem Johan Karel Thomson, 1869-1914*
Uitgeverij Skanderbeg Books
492 pag.
ISBN 978-90-76905-42-6
€ 39,50

Bas von Benda-Beckmann, *Het Oranjehotel. Een Duitse gevangenis in Scheveningen*
Uitgeverij Querido
640 pag.
ISBN 978-902141-536-9
€ 24,99

DUTCH-NATIONAL-BATTALION
FIRST CANADIAN CORPS